

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԳՐԱՐԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՄԱԿԱՐՅԱՆ ՈՌԲԵՐՏ ԱՍՔԱՆԱԶԻ

**ՓՈՔՐ ԵՎ ՄԻՋԻՆ ՁԵՌՆԱՐԿԱՏԻՐՈՒ ԹՅԱՆ ՉԱՐԳԱՑՄԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀՀ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀՈՒՄՔԻ
ՎԵՐԱՄՇԱԿՄԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ (ԿԱԹՎԵՐԱՄՇԱԿՈՂ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒ ԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)**

Ը.00.02 – “Տնտեսություն, նրա ոլորտների տնտեսագիտություն և կառավարում” մասնագիտությամբ տնտեսագիտություն թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման արեւախոսություն

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ - 2016

Ատենախոսու թյ ան թեման հաստատվել է Հայ աստանի ազգայ ին ազրարայ ին համալ սարանու մ:

Գիտական ղեկավար՝
թեկնածու ,

տնտեսագիտու թյ ան

արոՖեսոր **ԼԵՎՈՆ ԱՐԱՄՍՅԻՍԻ**
ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝
դոկտոր ,

տնտեսագիտու թյ ան

արոՖեսոր **ՍԱՄՎԵԼ ՍԵՐԳԵՅԻ**
ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

տնտեսագիտու թյ ան թեկնածու ,
դոցենտ **ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՍԱՐԳՍԻ**
ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Առաջատար կազմակերպու թյ ու ն՝

ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԿՐԹԱԿԱՆ
ՏԱՐԱՃԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ

Ատենախոսու թյ ան հրապարակայ ին պաշտպանու թյ ու նը կայ անալ ու է 2017 թվականի հոկտեմբերի 24-ին, ժամը 14⁰⁰-ին՝ Հայ աստանի ազգայ ին ազրարայ ին համալ սարանու մ գործող ՀՀ ԲՈՅ-ի տնտեսագիտու թյ ան 002 մասնագիտական խորհրդի նիստու մ:

Հասցեն՝ 0009, Երևան, Տերյ ան փողոց , 74:

Ատենախոսու թյ անը կարել ի է ծանոթանալ Հայ աստանի ազգայ ին ազրարայ ին համալ սարանի գիտական գրադարանու մ:

Սեղմագիրն առաքված է 2016 թվականի դեկտեմբերի 24-ին:

002 Մասնագիտական խորհրդի
գիտ քարտու ղար, դոցենտ

Վ. Ս. ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

ՍՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Հետազոտու թյ ան թեմայ ի արդիականու թյ ու նը: Ընդհանու թյ առմամալ տարբեր երկրներու մ սոցիալական համերաշխու թյ ան , քաղաքական կայ ու ն ու թյ ան և տնտեսական աճի ապահովման երաշխավորված միջոցը զարգացած փոքր և միջին ձեռնարկատի-

րու թյան առկայությունն է: Չբաղվածության ապահովման և, դրանով իսկ, աղքատության հաղթահարման խնդիրներն արմատական լուծումներ են ստանում միայն հասարակության միջին խավը ձևավորող փոքր և միջին ձեռնարկությունների միջոցով: Յետևաբար, հրատապ է փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացման խոչընդոտների վերացումը՝ շարունակաբար բացահայտելով և ներդնելով պետական աջակցության առավել արդյունավետ մեխանիզմներ:

Հայաստանի Հանրապետությունում կայուն տնտեսական աճի ապահովման քաղաքականության համատեքստում փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացումն է կոչված ապահովելու երկրի տնտեսական աճի կայունությունը՝ տնտեսությանը հաղորդելով նորարարական ուղղվածություն և ճկունություն: Փոքր և միջին ձեռնարկատիրությունն իր առանձնահատկություններով և զարգացմամբ ընձեռած հնարավորություններով այն անկյունաքարն է, որը նշանակալի ազդեցություն ունի երկրի տնտեսական զարգացման վրա՝ ապահովելով զգալի սոցիալ-տնտեսական արդյունք և տարածքային համաչափ զարգացում:

Հանրապետության փոքր և միջին ձեռնարկատիրության մեջ իրեն կարևորությամբ առանձնանում է գյուղատնտեսական հումքի վերամշակող ոլորտը, որի կարևորագույն բաղադրիչն է հանդիսանում կաթի վերամշակման կազմակերպությունները, դա բացառիկ նշանակություն ունի անասնապահության ճյուղի արդյունավետ գործունեության, անասնապահական տնտեսությունների եկամուտների ձևավորման և գյուղական տարածքների զարգացման համար:

Հանրապետության մշակող արդյունաբերությունում առկա 6061 փոքր և միջին ձեռնարկատիրության սուբյեկտների շուրջ 40 տոկոսը հանդիսանում են պարենային ոլորտի կազմակերպություններ¹: Հանրապետությունում ներկայումս գործող շուրջ 70 կաթ վերամշակող կազմակերպությունների գերակշռող մասը՝ 81.5 %-ը հանդիսանում են փոքր և միջին ձեռնարկատիրության սուբյեկտներ²: Կաթը և կաթնամթերքը ՀՀ պարենային ազգային հաշվեկշռի էներգետիկ արժեքի մեջ կազմում է շուրջ 10 %³ և ֆիզիոլոգիական նորմաների ապահովման հետ կապված այն ավելացման անհրաժեշտություն ունի:

Կարևորելով փոքր և միջին ձեռնարկատիրության, մասնավորապես գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող կազմակերպությունների դերը երկրի տնտեսության զարգացման, նոր աշխատատեղերի ստեղծման, բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման, հասարակության միջին խավի ձևավորման, պարենային անվտանգության մակարդակի բարձրացման և դրանով իսկ աղքատության հաղթահարման համար, անհրաժեշտություն է ուսումնասիրել բնագավառի վիճակը, բացահայտել ծառայած հիմնախնդիրները և առաջադրել դրանց լուծման քայլերն ու միջոցառումներն:

¹ Հաշվետվություն: Փոքր և միջին ձեռնարկությունները բնութագրող հիմնական ցուցանիշները Հայաստանում 2010-2012թթ.: Երևան 2013, էջ 7

² minagro.am

³ Պարենային ապահովությունը և աղքատությունը 2015թ. հունվար-հունիսին: ՀՀ ԱԿԾ: Երևան 2015թ., էջ 68-70

Կաթի վերամշակման ոլորտի փոքր ու միջին ձեռնարկատիրու թյան հիմնախնդիրները բազմազան են, այն առնչվում է բնագավառը կարգավորող օրենսդրական դաշտի բարելավման, ոլորտին հույսով ապահովման, կաթ արտադրողների հետ փոխշահավետ պայմանագրային հարաբերությունների ձևավորման, արտադրանքի տեսականու ընդլայնման և որակի չափանիշների կիրառման, շուկայի պահանջարկի բավարարման, արտադրանքի մրցունակություն բարձրացման, կաթի և կաթնամթերքի իրացման համակարգի և այլ գործոնների հետ:

Վերը նշված հիմնախնդիրների բացահայտումը և դրանց լուծմանն ուղղված մեխանիզմների, միջոցառումների և քայլերի ձեռնարկումը պահանջում են բնագավառում համակողմանի գիտական ուսումնասիրությունների իրականացում:

Հանրապետությունում փոքր ու միջին ձեռնարկատիրու թյան զարգացման տարբեր կողմերի ուղղությամբ գիտական հետազոտություններ իրականացվել են հայրենական տնտեսագետների, մասնավորապես՝ Ն.Գ. Գոլեցյանի, Ս.Ա. Վարդանյանի, Վ.Ս. Համբարձումյանի, Յ.Ս. Հովհաննիսյանի, Վ.Ս. Աբրահամյանի և այլ ուսումնասիրողների կողմից, սակայն գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերության, այդ թվում՝ կաթի վերամշակման ոլորտի փոքր ու միջին ձեռնարկությունների հիմնախնդիրների լուծման ուղղությամբ համակողմանի ուսումնասիրություններ չեն եղել: Նշվածն էլ պայմանավորում է ուսումնասիրվող թեմայի արդիականությունը, որն էլ բխում է երկրի պարենային ապահովության, գյուղական տարածքների համաչափ զարգացման, զբաղվածության ապահովման, աղքատության հաղթահարման և այլ խնդիրների լուծման անհրաժեշտությունից:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Աշխատանքի հիմնական նպատակը Հայաստանի Հանրապետության հույսով վերամշակման, մասնավորապես կաթի վերամշակման ոլորտի փոքր և միջին ձեռնարկատիրու թյան կազմակերպությունների զարգացման հիմնախնդիրների բացահայտումը և դրանց լուծման մեխանիզմների, միջոցառումների, քայլերի առաջարկումն է: Այդ նպատակի իրականացման համար աշխատանքում դիտարկվել են հետևյալ խնդիրները.

- ուսումնասիրել փոքր և միջին ձեռնարկատիրու թյան տեսական, մեթոդական հիմունքները,

- ուսումնասիրել ՀՀ-ում փոքր ու միջին ձեռնարկատիրու թյան չափանիշները և իրավական հիմքերը,

- գնահատել ՀՀ գյուղատնտեսական հույսով վերամշակման ոլորտի փոքր ու միջին ձեռնարկատիրու թյան առանձնահատկությունները,

- ուսումնասիրել փոքր և միջին ձեռնարկությունների զարգացման միջազգային փորձը,

- վերլուծել ՀՀ կաթի վերամշակման ոլորտի հույսով արտադրության ենթաճյուղում ստեղծված վիճակն ու միտումները,

- վերլուծել ՀՀ կաթի վերամշակման փոքր ու միջին ձեռնարկատիրու թյան ոլորտում ձևավորված հարաբերությունները և միտումները,

- գնահատել ՀՀ կաթի վերամշակման փոքր ու միջին ձեռնարկատիրու թյան ոլորտի զարգացման հիմնախնդիրները և

դրանք պայմանավորող գործոնները,

- գնահատել կաթի վերամշակման ոլորտի գործունեության վրա տարբեր գործոնների ազդեցության չափը,

- դիտարկել կոոպերացիայի և պայմանագրային հարաբերությունների խթանումը՝ որպես վերամշակման ոլորտի փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության զարգացման միջոց,

- առաջարկել կաթի վերամշակման ոլորտի փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության հիմնախնդիրների լուծման քաղաքականության հիմնական ուղղության ներքինները:

Յետագոտության օբյեկտ և առարկան: Ուսումնասիրության օբյեկտը Հայաստանի Հանրապետությունում գյուղատնտեսական հումքի վերամշակման, մասնավորապես՝ կաթի վերամշակման ոլորտի կազմակերպություններն են, իսկ առարկան՝ կաթի վերամշակման ոլորտի փոքր և միջին ձեռնարկատիրության հիմնախնդիրների բացահայտումը և դրանց լուծման ուղիների առաջադրումն է:

Արեւախոսության տեսալեռնական և տեղեկատվական հիմքերը:

Արեւախոսության համար տեսական և մեթոդաբանական հիմք են հանդիսացել՝ փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության ոլորտի հետ առնչվող հայեցակարգերը, ծրագրերը, արտասահմանյան և հայրենական հետազոտողների փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության, գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակման ոլորտին առնչվող հետազոտությունները և աշխատությունները: Հետագոտության համար տեղեկատվական հիմք են հանդիսացել ուսումնասիրվող բնագավառի հետ առնչվող իրավաօրենսդրական փաստաթղթերը, ՀՀ տնտեսական զարգացման և ներդրումների և ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարությունների, Փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության ազգային կենտրոնի տեղեկատվական, վերլուծական, հաշվետվական նյութերն, ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության հրապարակումները և ուսումնասիրվող բնագավառի հետ առնչվող այլ տեղեկատվական նյութերը: Հետագոտության ընթացքում կիրառվել են վիճակագրական, տնտեսամաթեմատիկական, համեմատական վերլուծության, համադրման, տրամաբանական մեթոդներ:

Արեւախոսության գիտական նորույթ և արդյունքները: Հետա-

զոտության հիմնական նորույթը կայանում է նրանում, որ գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակման ոլորտում փոքր և միջին ձեռնարկատիրության բնագավառում հիմնախնդիրների բացահայտման արդյունքում՝ կանխորոշվել են դրանց հնարավոր լուծումները: Հիմնական գիտական արդյունքները պայմանավորված են հետազոտության շրջանակներում առաջադրված խնդիրներով և մասնավորապես հետևյալն են.

- բացահայտվել են ՀՀ կաթի վերամշակման փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության ոլորտի զարգացման հիմնախնդիրները և դրանք պայմանավորող գործոնները,

- Էկոնոմետրիկ վերլուծության ոլորտի արդյունքում գնահատվել է կաթի վերամշակման ոլորտի գործունեության վրա տարբեր գործոնների ազդեցության չափը,

- հիմնավորվել է կոոպերացիայի և պայմանագրային հարաբերությունների խթանումը՝ որպես կաթի վերամշակման ոլորտի փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության զարգացման ուղղություն,

• մշակվել են կաթի վերամշակման ոլորտի փոքր ու միջին ձեռնարկատիրական հիմնախնդիրների լուծման քաղաքականության հիմնական ուղղությունները՝ կաթի արտադրության կազմակերպման, նախնական մշակման և պահպանման, կաթնամթերքի հումքի իրացման, կաթնամթերքի արտադրության գործընթացի, սննդամթերքի անվտանգության չափանիշների ներդրման, կաթնամթերքի իրացման, կաթնամթերքի արտադրական հարաբերությունները կարգավորող օրենսդրական դաշտի բարելավման շրջանակներում:

Յետագոտության արդյունքների գործնական նշանակությունը:

ՀՀ գյուղատնտեսական հումքի վերամշակման փոքր և միջին ձեռնարկատիրական ոլորտի հիմնախնդիրների լուծման ուղղությամբ ատենախոսությունում իրականացված բազմակողմանի ուսումնասիրությունները և ներկայացված առաջարկությունները տեսական ու գործնական նշանակություն ունեն և կիրառության դեպքում կարող են իրական հիմք հանդիսանալ տվյալ բնագավառում պետական քաղաքականության կատարելագործման, հայեցակարգերի, ծրագրերի մշակման համար:

Յետագոտության արդյունքները կարող են օգտագործվել ՀՀ գյուղատնտեսության, ՀՀ Էկոնոմիկայի, ՀՀ տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարությունների կողմից՝ համապատասխան քաղաքականության մշակման ու իրականացման ուղղությամբ, ինչպես նաև օգտակար լինել ատենախոսության մեջ առաջադրված խնդիրների հետագոտությամբ զբաղվող տնտեսագետների, ասպիրանտների և ուսանողների համար:

Յետագոտության արդյունքների փորձարկումը և հրապարակումները: Ատենախոսությունը քննարկվել է Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանի Ագրոբիզնեսի կառավարման, Ագրոբիզնեսի կազմակերպման, Ագրոպարենային համակարգի Էկոնոմիկայի ամբիոնների համատեղ նիստում:

Յետագոտության միջառք արդյունքներ օգտագործվել են ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության կողմից և ստացել են գործնական կիրառություն:

Ատենախոսության հիմնական արդյունքներն արտացոլվել է հեղինակի կողմից հրատարակված 8 գիտական հոդվածներում:

Յետագոտության ծավալը և կառուցվածք: Աշխատանքը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացություններից, օգտագործված գրականության ցանկից և հավելվածներից: Ատենախոսության ընդհանուր ծավալը կազմում է 169 համակարգչային էջ՝ ներառյալ օգտագործված գրականության ցանկը, այն ներառում է 31 արդյունակ և 10 գծապատկեր:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒ ԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒ ԹՅՈՒՆԸ

Ներածությունում հիմնավորվել է թեմայի արդիականությունը, ներկայացված են հետագոտության նպատակն ու խնդիրները, օբյեկտն ու առարկան, տեսամեթոդաբանական և տեղեկատվական հիմքերը, գիտական նորոլյթն ու արդյունքները, արդյունքների գիտագործնական և կիրառական նշանակությունը, փորձարկումն ու հրապարակումները, կառուցվածքը:

Ատենախոսության առաջին՝ “Գյուղատնտեսական հումքի

վերամշակման ոլորտի փոքր և միջին ձեռնարկատիրություն և գարգացման տեսական և մեթոդական հիմքերը՝ գլխում ներկայացվել են՝ փոքր և միջին ձեռնարկատիրություն հասկացության էությունը և բովանդակությունը, Հայաստանի Հանրապետությունում փոքր և միջին ձեռնարկատիրություն չափանիշները և իրավական հիմքերը, գյուղատնտեսական հումքի վերամշակման ոլորտի փոքր և միջին ձեռնարկատիրություն ամանձնահատկությունները:

Տվյալ գլխի առաջին բաժնում կատարված ուսումնասիրությունները հնարավորություն են տվել վերլուծել փոքր և միջին ձեռնարկատիրություն հասկացության էությունը և բովանդակությունը: Չարգացած շուկայական տնտեսության պայմաններում փոքր և միջին ձեռնարկատիրությունը կարևոր դեր է խաղում, ապահովելով համախառն արտադրանքի և բնակչության զբաղվածության մեծ տիրույթ: Այն ունակ է հարմարվել արագ փոփոխվող ներքին և արտաքին միջավայրին, շուկայական իրավիճակին, արագ կենսագործել ծագած մտահղացումները, նորարարությունները:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ չկամիանշանակ մեկնաբանությունն այնպիսի հասկացությունների համար ինչպիսիք են “ձեռնարկատիրությունը” և “բիզնեսը”: Տնտեսագիտության տեսությունում “ձեռնարկատիրություն” հասկացությունը կապվում է Ռ. Կանտիլոնի հետ: Նա ձեռնարկատերի մասին գրել է որպես հատուկ սուբյեկտ, որոնք օժտված են կանխագայու, ռիսկի գնալու, ընդունված որոշումների ամբողջ պատասխանատվությունը կրելու հատկություններով⁴:

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքով “ձեռնարկատիրական է համարվում անձի ինքնուրույն, իր ռիսկով իրականացվող գործունեությունը, որի հիմնական նպատակը գույք օգտագործելուց, ապրանքներ վաճառելուց, աշխատանքներ կատարելուց կամ ծառայություններ մատուցելուց շահույթ ստանալն է”⁵:

Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքացիական օրենսգրքը ձեռնարկատիրական գործունեությունը սահմանում է որպես “... ինքնուրույն, իրեն ռիսկով իրականացվող գործունեությունն է ուղղված պարբերաբար շահույթի ստացմանն՝ ունեցվածքի օգտագործումից, ապրանքների վաճառքից, աշխատանքների կատարման կամ անձանց ծառայությունների մատուցումից, այդ կարգավիճակում գրանցված լինելով օրենքով սահմանված կարգով”⁶:

Որոշ հեղինակների կարծիքով “բիզնես” հասկացությունը առավել լայն է, քան “ձեռնարկատիրությունը”: Այսպես, Ֆ.Ի. Շախմատովը և Վ.Ս. Նեչիպրենկոն բիզնեսի տակ հասկանում են ցանկացած տնտեսական գործունեություն, որը բերում է շահույթ, իսկ ձեռնարկատիրությունը՝ ամանձնատուկ բիզնես է, տնտեսավարման համակարգ՝ ուղղված շահույթի ձևով եկամուտների կապիտալացմանը, որտեղ ձեռնարկատերը արտադրության

⁴ Карлоф Б. Деловая стратегия: Концепция. Содерж.. Символы:/Пер. с англ. М.:Экономика, 1991.- с. 17
⁵ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրք: Հոդված 2: Երևան, 28 հունիսի 1998թ. ՌՕ-239
⁶ Гражданский кодекс Российской Федерации. Режим доступа: <http://ivo.garant.ru/SESSION/PILOT/main.htm>, 2013

գործունեների նոր կոմբինացիաներ իրականացնող գործունեության գլխավոր շարժվող սուբյեկտն է”⁷:

Յուրաքանչյուր երկրում ձեռնարկատիրությունը համարվում է կայուն տնտեսական զարգացման հիմնաքարերից մեկը: Այն երկրի տնտեսության աճն ապահովող կարևոր խթան է հանդիսանում՝ զարկ տալով գործարարությանը և ձեռներեցության ունակությունների բարձրացմանը, տնտեսական ներուժին, որն իր ճկունությամբ հեշտությամբ հարմարվում է շուկայի փոփոխական միջավայրին, ստեղծում նոր աշխատատեղեր և տնտեսական գործունեության հնարավորություններ՝ նպաստելով ապրանքների արտահանմանը և մրցունակության բարձրացմանը: Ձեռնարկատիրության էությունը նաև կայանում է նրանում, որ, այն միմյանց է կապում տնտեսական համակարգի բոլոր օղակները, որոնց հիման վրակարելի է կառուցել կայուն տնտեսական աճ և սոցիալական բարձր կենսամակարդակ⁸:

Գրականության աղբյուրների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ մի շարք ուսումնասիրողներ ձեռնարկատիրության նմանատիպը (անալոգը) համարում են բիզնես հասկացությունը: Մենք նույնպես կիսում ենք այդ տեսակետը և ատենախոսական հետազոտությունում հնարավոր ենք համարում փոքր և միջին բիզնեսի հարաբերությունների համար կիրառել «փոքր և միջին ձեռնարկատիրություն» որպես հոմանիշ:

Մինչև այժմ դեռևս չկա փոքր և միջին ձեռնարկատիրության որոշման չափանիշների ստանդարտներ: Տարբեր երկրներում և միջազգային կազմակերպություններում դրանք խիստ տարբերվում են: Չափանիշներ, որոնք հնարավորություն են տալիս աստիճանակարգել շուկայական տնտեսության սուբյեկտները՝ համապատասխան մասշտաբների և գործունեության, կարող են լինել ինչպես քանակական, այնպես էլ որակական:

Տարբեր երկրներում փոքր և միջին ձեռնարկություններին վերաբերող չափանիշներից են՝ օրինակ, կապիտալի չափը և իրացման ծավալը՝ հանդիսանում են բնորոշող ցուցանիշներ՝ Մեծ Բրիտանիայում, Իտալիայում, Ճապոնիայում, սեփականության տեսակը՝ Յունիզարիայում, շուկայում ոչ մոնոպոլ վիճակը՝ ԱՄՆ-ում, անկախ կամ կախյալ վիճակը՝ խոշոր արտադրական կառուցվածքներում՝ Ճապոնիայում⁹:

“Ռուսաստանի Դաշնության փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացման մասին օրենքի”¹⁰ համաձայն փոքր և միջին ձեռնարկատիրության սուբյեկտներ են հանդիսանում սպառողական կոոպերատիվները, առևտրային կազմակերպությունները (բացառությամբ պետական և համայնքային միատար ձեռնարկությունների), անհատ ձեռնարկատերերը, գյուղացիական (\$երմերային) տնտեսությունները:

Ժամանակակից ագրոբիզնեսի ձեռնարկությունների չափերի սահմանման համար այնպիսի չափանիշների ընդունումը, ինչպիսիք

⁷ Шахматов Ф.И. Государственная поддержка предпринимательства в России/ Ф.И. Шахматова, В.С. Нечипренко. – Москва, 1997. -265 с.

⁸ Հովհաննիսյան Յ.Ա. Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում ֆինանսական ճգնաժամի պայմաններում. տնտեսագիտական թեկնածուի գիտակ. աստիճանի համրաստեղծագիր՝ Ը.00.02/ Երևան, 2012.- էջ 6-7

⁹ Малый бизнес В России. Аналитический сборник.-Москва: КОНСШЦЭКО, 1998.-130 с.

¹⁰ О развитии малого и среднего предпринимательства в Российской Федерации [Текст]: Федер. закон от 24 июля 2007г. N209-ФЗ//Собр. законодательства Рос. Федерации.-2007.- N31.- с. 4006

Են աշխատողների թվի ընդունումը համարվում է անբավարար: Մասնավորապես գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերության ոլորտում, կերամշակող տեխնոլոգիաներից, արտադրության տեսակներից կախած, աշխատողների թիվը կարող է Եականորեն տատանվել:

Շուկայական հարաբերությունների պայմաններում փոքր և միջին ձեռնարկությունների կայուն զարգացումը բնութագրվում է մշտական փոփոխվող մրցակցային միջավայրում հարմարվելու ունակությամբ:

Գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակման ոլորտի փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացումը պայմանավորված է որոշակի տնտեսական պայմաններով և գործոններով, որը բնորոշ է ագրարային սեկտորին՝ գյուղատնտեսական արտադրության բնակլիմայական կախածությունը, հիմնական պարենամթերքների նկատմամբ ինքնաբավության ապահովման երկրի կողմնորոշումը, գյուղական բնակավայրերում բարդ ժողովրդագրական իրավիճակը՝ գյուղական բնակչության թվաքանակի կրճատումը, գոյություն ունեցող և պոտենցիալ աշխատանքային ռեսուրսների հիմնախնդիրը, գյուղատնտեսական արտադրության սահմանափակվածությունը:

Գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերության, մասնավորապես՝ կաթի վերամշակման ոլորտի փոքր և միջին ձեռնարկատիրության կայուն զարգացումը կախված է ընդլայնված վերարտադրության ապահովման, մրցունակ արտադրության ստեղծման համար միաժամանակյա պայմանների համալիրի ձևավորումից: Վերամշակող արդյունաբերության, այդ թվում կաթի վերամշակող փոքր և միջին ձեռնարկատիրության սուբյեկտների առկայությունը, դրանց տեղաբաշխումը, կիրառվող տեխնոլոգիաների կատարելության մակարդակը, ապրանքների տեսականին բնորոշում են ներկայիս զարգացածության մակարդակը, որի համակողմանի ուսումնասիրումը դրանց արդյունավետության բարձրացման կանխորոշման նախապայմաններից է:

Ատենախոսության առաջին գլխի երկրորդ բաժնում վերլուծվել է ՀՀ փոքր և միջին ձեռնարկատիրության չափանիշները և իրավական հիմքերը:

Հայաստանի Հանրապետությունում փոքր և միջին ձեռնարկատիրության սուբյեկտների չափորոշիչները սահմանվում է «Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության պետական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքով¹¹:

Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության սուբյեկտների դասակարգման չափանիշները ներկայացված են 1-ին աղյուսակում:

Աղյուսակ 1

ՀՀ-ում փոքր և միջին սուբյեկտների դասակարգման չափանիշները¹²

¹¹ «Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության պետական աջակցության մասին» ՀՀ օրենք: 28 դեկտեմբերի, 2000թ., ՀՕ 121

¹² Նույն տեղում: (հոդված 2)

Տնտեսավարող սուբյեկտները	Աշխատողների միջին ցուցակային թվաքանակը	Նախորդ տարվա գործուներությունից ստացվող հատույթը	Նախորդ տարեվերջի դրությամբ ակտիվների հաշվեկշռային արժեքը
Գերփոքր՝ առևտրային կազմակերպություններ և անհատ ձեռնարկատերեր	մինչև 10 մարդ	չի գերազանցում 100 մլն դրամը	չի գերազանցում 100 մլն դրամը
Փոքր՝ առևտրային կազմակերպություններ և անհատ ձեռնարկատերեր	մինչև 50 մարդ	չի գերազանցում 500 մլն դրամը	չի գերազանցում 500 մլն դրամը
Միջին՝ առևտրային կազմակերպություններ և անհատ ձեռնարկատերեր	մինչև 250 մարդ	չի գերազանցում 1500 մլն դրամը	չի գերազանցում 1000 մլն դրամը

ՀՀ օրենսդրությամբ փոքր և միջին ձեռնարկատիրության սուբյեկտների տարբերակման այլ չափանիշներ չեն սահմանվել, մասնավորապես չի ընդգրկվում չափանիշներ ունեցող, մասնագիտացման ուղղություն, երկրի տնտեսության համար գերակայություն և այլն:

ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված է նաև փոքր և միջին ձեռնարկատիրության պետական աջակցության ուղղությունները¹³, որոնք հիմնականում հետևյալն են՝

- իրավական բարենպաստ դաշտի ձևավորումը,
- ֆինանսական և ներդրումային աջակցությունը, երաշխաբանների տրամադրումը,
- աջակցող ենթակառուցվածքների ստեղծմանը ու զարգացմանը նպաստելը,
- տեղեկատվական և խորհրդատվական օգնությունը,
- արտաքին տնտեսական գործունեության խթանումը,
- նորարարական գործունեության և ժամանակակից տեխնոլոգիաների ներդրման աջակցությունը,
- բարենպաստ հարկային քաղաքականության իրականացումը,
- կադրերի պատրաստումը և վերապատրաստումը,
- վիճակագրական հաշվետվություններին և հաշվապահական հաշվառման պարզեցված համակարգերի ստեղծումը,
- պետական գնումների իրականացման գործընթացում աջակցությունը:

Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության ոլորտը կանոնակարգող մյուս կարևոր փաստաթղթերից է՝ Հայաստանում փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացման քաղաքականության և ռազմավարության հիմնադրույթներն¹⁴:

¹³ <<Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության պետական աջակցության մասին>> ՀՀ օրենք: 28 դեկտեմբերի, 2000թ., ՀՕ 121 (հոդված 3)

¹⁴ “Հայաստանում փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացման քաղաքականության և ռազմավարության հիմնադրույթների մասին” 2000թ. օգոստոսի 3-ի ՀՀ կառավարության նիստի N32 արձանագրություն

Հիշատակված փաստաթղթով ՓՄՁ զարգացման քաղաքականության նպատակները տարանջատվել է տնտեսական, սոցիալական և քաղաքական նպատակների:

2001 թվականից ի վեր հանրապետությունում մշակվում, ընդունվում և իրականացվում են ՓՄՁ պետական աջակցության տարեկան ծրագրեր, որոնք նպատակաւղղված են իրականացնելու «Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության պետական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքով ամրագրված ՓՄՁ ոլորտի պետական աջակցության հիմնական ուղղությունները:

Ծրագրային միջոցառումներն (ուղղություններն) են՝

- Աջակցության ենթակառուցվածքների պահպանում և ամրապնդում:
- Գործարար ուսուցողական աջակցություն (կարողություններ զարգացում):
- Գործարար տեղեկատվական և խորհրդատվական աջակցություն:
- Ֆինանսական և ներդրումային աջակցություն:
- Տեղական տնտեսական զարգացում:
- Ոլորտային բիզնեսներին աջակցություն:
- Կանանց ձեռներեցության աջակցություն:
- Տեղական արտադրանքի արտահանման աջակցություն և ՓՄՁ-ի սուբյեկտների միջազգային համագործակցության ընդլայնման ապահովում:
- Միջազգային և օտարերկրյա դոնոր կազմակերպությունների հետ ՓՄՁ-ի զարգացման համատեղ (համաֆինանսավորման սկզբունքով) ծրագրերի մշակում և իրականացում:

Տվյալ գլխի երրորդ բաժնում ներկայացվել է ՀՀ գյուղատնտեսական հումքի վերամշակման ոլորտի փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության առանձնահատկությունները:

Հանրապետության գյուղատնտեսական մթերք վերամշակող արդյունաբերության ոլորտում գործող կազմակերպություններն աստիճանաբար հարմարվում են շուկայական տնտեսության պայմաններին: Նշված ձեռնարկություններն իրենց առջև խնդիր են դրել բարձրացնել աշխատանքի արդյունավետությունն ու թողարկվող արտադրանքի մրցունակությունը և դիվերսիֆիկացնել արտադրությունը: Որոշ զարգացող ընկերություններ հաջողությամբ մրցում են ինչպես ներքին և ԱՊՀ անդամ երկրների, այնպես էլ միջազգային պարենային շուկաներում և ներդրումներ են կատարում արտադրության հետագա զարգացման համար: Ներկայումս Հայաստանի Հանրապետությունում գործում է շուրջ 2000 սննդամթերքի արտադրության ձեռնարկություն:

Գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերության արտադրանքի արժեքը, ընթացիկ գներով, ունեցել է աճի միտում: Նրա տեսակարար կշիռը ամբողջ արդյունաբերության մեջ, բացառությամբ 2012 թվականի, նույնպես ունեցել է աճի միտում, այն 2014թ. տվյալներով կազմել է 38.4 %, 2010թ. 33.7 %-ի դիմաց: Գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերությունը մշակող արդյունաբերության մեջ դիտարկվող ժամանակահատվածում տատանվել է 51.1-ից 58.6 %-ի սահմաններում: Գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերության մեջ մեծ տեսակարար կշիռ է կազմում սննդամթերքի արտադրությունը, որի կարևորագույն բաղադրիչն է՝ կաթ վերամշակող արդյունաբերությունը:

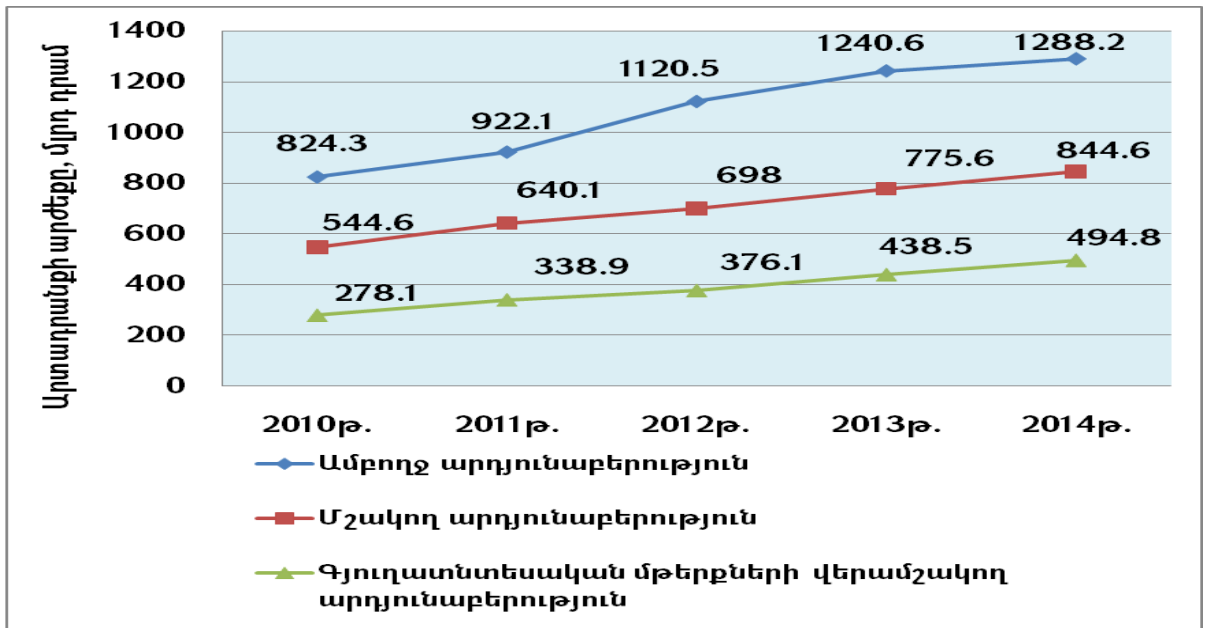
Ամբողջ արդյունաբերության, մշակող արդյունաբերության և գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերության արտադրանքի արժեքի փոփոխությունը ընթացիկ գներով ներկայացված է 1-ին գծապատկերում:

Գծապատկերում ներկայացված տվյալներից երևում է, որ դիտարկված ժամանակահատվում ամբողջ արդյունաբերական արտադրանքը արժեքային արտահյտությունը, գնահատված ընթացիկ գներով, ավելացել է 56.3 %-ով, մշակող արդյունաբերությանը 55.1 %-ով, իսկ գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերությանը՝ 77.9 %-ով, որը վկայում է վերջինիս առաջանցիկ աճի մասին:

Գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերության և գյուղատնտեսության ոլորտի ՓՄՁ-ների տեղի գնահատման նպատակով դիտարկել ենք վերջին տարիներին այդ սուբյեկտների թվաքանակի փոփոխությունը ըստ դիտարկվող ոլորտների և գերփոքր, փոքր և միջին սուբյեկտների:

2010-2014թթ. ժամանակահատվածում ՓՄՁ սուբյեկտների թվաքանակն ավելացել է 25.5 %-ով և 2014թ. տվյալներով կազմել է 74365 միավոր: Հատկապես մեծ աճ է գրանցվել փոքր ձեռնարկատիրության սուբյեկտների թվաքանակում՝ 41.8 % և 2014թ. կազմել 5109 միավոր: Ինչ վերաբերում է գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերության ՓՄՁ սուբյեկտներին՝ ապահրանց թվաքանակի աճը 2010-2014թթ. կազմել է 29.4 %, ընդ որում այստեղ հարաբերականորեն առավել մեծ աճ է ապահովվել միջին սուբյեկտների մոտ՝ 55.3 %: Գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող ոլորտի ՓՄՁ-ների տեսակարար կշիռը ընդհանուր ՓՄՁ-ների մեջ դիտարկված ժամանակահատվածում տատանվել է 3.4-3.5 %-ի սահմաններում, իսկ մշակող արդյունաբերության ՓՄՁ սուբյեկտների մեջ գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերության մասնաբաժինը տատանվել է 40.0-40.13 %-ի սահմաններում, դիտարկվող ժամանակահատվածում հատկապես ավելացել է գյուղատնտեսական մթերքներ վերամշակող միջին սուբյեկտների տեսակարար կշիռը:

Հանրապետության ՓՄՁ-ների մեջ գյուղմթերքների վերամշակող ոլորտի տեղի գնահատման համար դիտարկել ենք նաև այլ ցուցանիշներ: Մասնավորապես, դիտարկվել է նշված ոլորտի ՓՄՁ-ների աշխատողների թիվը, շրջանառությունը, մոնիթինգ հարկերի գումարը 2014 թ. համար: Պարենային՝ գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող ոլորտի ՓՄՁ-ների աշխատողների թիվը կազմել է 21076 մարդ, որ մեջ առավել մեծ տեսակարար կշիռ ունեն գերփոքր ձեռնարկատիրության սուբյեկտները (37.1 %): Աշխատողների թվաքանակը կազմում է հանրապետության ՓՄՁ-ների աշխատողների թվաքանակի 5.69 %-ը, իսկ մշակող արդյունաբերության ՓՄՁ սուբյեկտների 41.46 %-ը:

Գծապատկեր 1: Ամբողջ արդյունաբերության, մշակող արդյունաբերության և գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերության արտադրանքի արժեքի փոփոխությունը ընթացիկ գներով

Պարենային ու յուրի ֓ՄՁ-ների շրջանառությունը կազմել է 72328 մլն դրամ, որը կազմում է հանրապետության ֓ՄՁ-ների ընդհանուր շրջանառության 4.62 %-ը, իսկ մշակող արդյունաբերության շրջանառության 36.1 %-ը, ընդ որում առավել մեծ մասնաբաժին (39.04 %) ունեն գերփոքր սուբյեկտները: Ինչ վերաբերվում է մուծված հարկերին, ապա գյուղատնտեսական մթերքներ վերամշակող՝ պարենային ու յուրի ֓ՄՁ-ների կողմից մուծված հարկերը կազմել են 9496 մլն դրամ, որը կազմում է հանրապետության ընդհանուր ֓ՄՁ-ների կողմից մուծված հարկերի 3.99, իսկ մշակող արդյունաբերության 34.63 %-ը: Ներկայացված տվյալներից ակնհայտ է գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող ու յուրի ֓ՄՁ-ների դերը հանրապետության ֓ՄՁ-ների մեջ, մասնավորապես զբաղվածության ապահովման, շրջանառության և հարկերի վճարման գործընթացում: Գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակման ու յուրի դիտարկված կազմակերպությունների բացարձակ գերակշռող մասը հանդիսանում են ֓ՄՁ սուբյեկտներ, այն կազմել է նշված կազմակերպությունների 95.3 %-ը: Դիտարկված կազմակերպություններում կաթ վերամշակող կազմակերպությունների տեսակարար կշիռը փոքր է՝ 5.1 %:

Աշխատանքում դիտարկվել է վերամշակող արդյունաբերության արտադրատեսակների հնարավորինս լայն շրջանակ և ընդգրկել ենք վերջին 5 տարիների տվյալները: Ուսումնասիրված տվյալները վկայում են, որ վերամշակող արդյունաբերությունում գրանցվել են զգալի դրական տեղաշարժեր: Աշխատանքում մի շարք ցուցանիշների դիտարկումների և վերլուծության արդյունքում փորձ է արվել գնահատել գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերության ու յուրի ֓ՄՁ-ների առանձնահատկությունները, որը հիմք է հանդիսացել կաթի վերամշակման

ոլորտի ՓՄՁ-ների գործունեության և ձևավորված հարաբերության ու ներքին ուսումնասիրման, ինչպես նաև այդ բնագավառում ծառայած հիմնախնդիրների բացահայտման և դրանց լուծման առաջարկությունների ներկայացման համար:

ԱսեՆախոսության երկրորդ՝ “Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության միջազգային փորձն ու ՀՀ կաթի վերամշակման փոքր և միջին ձեռնարկատիրության ոլորտում ստեղծված վիճակն ու զարգացման հիմնախնդիրները” գլխում ուսումնասիրվել է փոքր ու միջին ձեռնարկությունների զարգացման միջազգային փորձը, ներկայացվել է ՀՀ կաթի վերամշակման ոլորտի հոլմքի արտադրության ենթաճյուղում ստեղծված վիճակն ու միտումները, կաթի վերամշակման փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության ոլորտում ձևավորված հարաբերության ու ներքին և միտումների վերլուծությունը, ինչպես նաև բացահայտվել է դիտարկված ոլորտի զարգացման հիմնախնդիրները և դրանք պայմանավորող գործոնները:

Աշխատանքի շրջանակներում ուսումնասիրվել է փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացման ԱՄՆ-ի, Եվրոպական երկրների, Ճապոնիայի, Չինաստանի, Հարավային Կորեայի, Սինգապուրի և այլ երկրների փորձը: ՓՄՁ գործունեության և աջակցության զարգացած երկրների փորձի ուսումնասիրությունն ից կարելի է անել հետևյալ հետևությունները.

- բոլոր զարգացած երկրներում ՓՄՁ ոլորտը զգալի տեղ ունի երկրների համախառն ներքին արդյունքի ձևավորման և բնակչության զբաղվածության ապահովման գործում,

- ՓՄՁ սուբյեկտներին ինչպես մեկնարկի, այնպես էլ գործունեության փուլերում ցուցաբերվում է պետական և այլ համակողմանի աջակցություն,

- ուսումնասիրված բոլոր երկրներում գոյություն ունի ՓՄՁ ձևավորման և գործունեության բարենպաստ օրենսդրական դաշտ,

- զարգացած երկրներում գործում են ՓՄՁ աջակցության և դրա համակարգման տարբեր (պետական և ոչ պետական կարգավիճակում գործող) մասնագիտացված կազմակերպություններ,

- ՓՄՁ սուբյեկտներին ձևավորման և գործունեության փուլերում աջակցությունն իրականացվում է բազմաթիվ գործիքներով՝ վարկային երաշխիքների տրամադրում, արտոնյալ վարկերի տրամադրում, փոխառությունների տրամադրում, առաջադիմական ծրագրերի սուբսիդավորում, հարկային արտոնությունների կիրառում, խորհրդատվական ծառայությունների մատուցում, կարգերի ուսուցում, տեղեկատվության մատչելիության ապահովում, հետազոտությունների իրականացում, արդիական տեխնոլոգիաների ներդրման աջակցություն, մարկեթինգի, մենեջմենտի բնագավառում աջակցություն, մրցունակություն խթանում, իրացման գործընթացին աջակցություն և այլն:

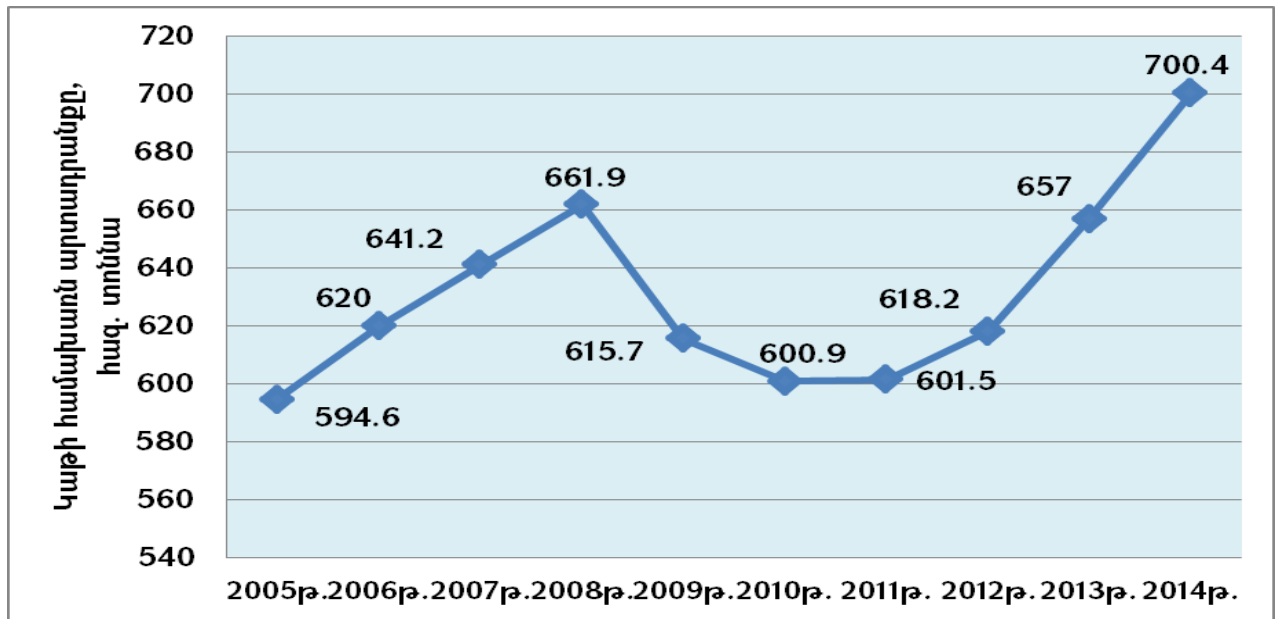
Հայաստանի Հանրապետության ՓՄՁ ոլորտում իրականացվում են պետական աջակցության միջոցառումներ, սակայն դրանց ընդգրկվածությունը, աջակցության հարաբերական չափերը, կիրառվող մեխանիզմները և իրականացնող հաստատությունների կատարելության մակարդակը մեծապես զիջում է միջազգային պրակտիկայում կիրառվող միջոցներին:

Տվյալ գլխի երկրորդ բաժնում ներկայացվել է ՀՀ կաթի վերամշակման ոլորտի հումքի արտադրության ենթաճյուղում ստեղծված վիճակն ու միտումները: Կաթի վերամշակման ոլորտի հիմնական բազան հանդիսանում է տավարաբուծության ճյուղը, որտեղ ստացվում է կաթի արտադրության 95%-ը: Տավարի ամենաստվար գլխաքանակ կենտրոնացված է ՀՀ Գեղարքունիքի և Շիրակի, ապա՝ Արագածոտնի, Սյունիքի և Լոռու մարզերում: Կովերի գլխաքանակը դիտարկվող ժամանակահատվածում՝ 2011-2015թթ. ավելացել է 15.2%-ով և կազմել 313.9 հազ. գլուխ: Նույն ժամանակահատվածում մաքիների գլխաքանակը ավելացել է ավելի մեծ տեմպերով, աճը կազմել է 46.6% հասնելով՝ 501.0 հազ. գլխի: Որոշակի աճ է գրանցվել նաև մայր այծերի գլխաքանակում, այն դիտարկված ժամանակահատվածում կազմել է՝ 4.5%:

Շոշափելի ծավալի հումքի բազա է հանդիսանում մանր եղջերավոր անասնապահությանը, որը հիմնականում օգտագործվում է պանրի արտադրության համար:

Կաթի արտադրությունը հանրապետության բոլոր մարզերում ունեցել է աճի միտում: 2014թ. կաթի համախառն արտադրանքը կազմել է 700.4 հազ. տոննա, որը գերազանցում է 2010թ. ցուցանիշը 16.6%-ով: Կաթի արտադրության ծավալ ներդրում հանրապետությունում առաջատար է ՀՀ Գեղարքունիքի մարզը, որին բաժին է ընկնում կաթի համախառն արտադրանքի 18.4%-ը: Այնուհետև, համեմատաբար մեծ մասնաբաժին ունեն ՀՀ Շիրակի, Լոռու և Արագածոտնի մարզերը, որոնց մասնաբաժինը համապատասխանաբար կազմել է 15.8; 12.3 և 12.1%: Հանրապետությունում կաթի համախառն արտադրանքի փոփոխությունը 2005-2014թթ. ներկայացված է 2-րդ գծապատկերում: Կաթնամթերք արտադրող ՓՄՁ սուբյեկտների համար հումքի բազա է հանդիսանում նաև ներմուծվող և հանրապետությունում արտադրվող չոր կաթը:

Դիտարկվող՝ 2010-2014թթ. նկատելիորեն ավելացել է չոր կաթի տեղական արտադրության ծավալները, այն 2014թ. 10 անգամից ավել գերազանցել է 2010թ. մակարդակը և կազմել 971 տոննա: Նշված ժամանակահատվածում, որոշակի տատանումներով, ավելացել է չոր կաթի ներմուծման ծավալները, այն 2014թ. կազմել է 2435.5 տոննա, 2010թ. 1810.6 տոննայի դիմաց: Ընդհանուր վերցրած ավելացել է կաթի փոշու օգտագործման ծավալները:

Գծապատկեր 2: ՀՀ կաթի համախառն արտադրանքի փոփոխությունը 2005-2014թթ.¹⁵

Ներկայումս հանրապետությունում գոյություն ունի թվով 180 կաթնամթերք արտադրող ընկերություններ, որից 18-ը երևանում, իսկ 162-ը՝ ՀՀ մարզերում: Սակայն ըստ դիտարկումների գործունեություն են իրականացնում 65 ընկերություն: Կաթնամթերքի արտադրության գործող ընկերությունները հիմնականում կենտրոնացված են ՀՀ Արագածոտնի մարզում, Երևանում, ՀՀ Լոռու և Սյունիքի մարզերում:

Կաթնամթերք արտադրող ընկերությունների տնտեսական գործունեության ամփոփ ցուցանիշները ներկայացված են 2-րդ աղյուսակում:

Աղյուսակ 2

ՀՀ կաթնամթերք արտադրող ընկերությունների տնտեսական գործունեության ամփոփ ցուցանիշները 2010-2014թթ.¹⁶

Ցուցանիշները	Չափ միավորը	2010թ.	2011թ.	2012թ.	2013թ.	2014թ.
Ձեռնարկությունների թիվը	միավոր	72	66	62	61	65
Արտադրանքի ծավալը ընթացիկ գներով	մլն դրամ	31942.6	41024.4	38862.7	42476.7	51236.4
Պարաստի արտադրանքը	մլն դրամ	31638.	39270.	38257.	41969.	47385.

¹⁵ Գյուղատնտեսությունը Հայաստանի Հանրապետությունում 2000-2005թթ.: Վիճակագրական ժողովածու: ՀՀ ԱՎՃ, Երևան 2006թ. Էջ 128: Գյուղատնտեսությունը Հայաստանի Հանրապետությունում 2006-2010թթ.: Վիճակագրական ժողովածու: ՀՀ ԱՎՃ, Երևան 2011թ. Էջ 128: Պարենային ապահովություն և աղքատություն: 2015թ. հունվար-հունիս: ՀՀ ԱՎՃ, Երևան 2015թ. Էջ 58-59

¹⁶ Արդյունաբերական կազմակերպությունների հիմնական ցուցանիշներն ըստ տնտեսական գործունեության հնգանիշ դասակարգման 2010թ. հունվար-դեկտեմբերին, 2011թ. հունվար-դեկտեմբերին, 2012թ. հունվար-դեկտեմբերին, 2013թ. հունվար-դեկտեմբերին, 2014թ. հունվար-դեկտեմբերին: ՀՀ ԱՎՃ, Երևան 2011թ., 2012թ., 2013թ., 2014թ. և 2015թ.

ընթացիկ գներով		3	3	1	6	0
Արդյունաբերության անձնակազմի միջին ցուցակային թիվը	մարդ	1744	1690	1657	1611	1720
Աշխատանքի արտադրողություն	հազ.դրամ / մարդ	18315.7	24274.8	23453.6	26366.7	29788.6

Կաթնամթերք արտադրող ձեռնարկությունների կողմից արտադրված արտադրանքի ծավալը ընթացիկ գներով ունեցել է աճի միտում, այն որոշակիորեն նվազել է 2012թ., 2014թ. կազմել է 51.2 մլրդ. դրամ` 2010թ. 31.9 մլրդ. դրամի դիմաց, նույն միտումը գոյություն է ունեցել նաև ապրանքային արտադրանքի համար: Արտադրական անձնակազմի թիվը որոշակիորեն տատանվել է, այն դիտարկվող ժամանակահատվածի սկզբի հետ համեմատած որոշակի նվազել է և կազմել 1720 մարդ: Մեկ կաթնամթերք արտադրող ընկերության աշխատողների միջին թիվը 2014 թվականի տվյալներով կազմում է շուրջ 27 մարդ: Յետևաբար ակնհայտ է, որ կաթնամթերք վերամշակող ընկերությունների բացարձակ գերակշռող մասը համապատասխանում են ՓՄՁ չափանիշներին: Դիտարկվող ժամանակահատվածում, բացառությամբ 2012 թվականի, աշխատանքի արտադրողականությունը ունեցել է աճի միտում:

Կաթնամթերքի արտադրության ծավալների փոփոխությունն 2010-2014թթ. ներկայացված է 3-րդ աղյուսակում:

2010-2014 թվականներին կաթնամթերքների հիմնական տեսակների համար արտադրության ծավալները էականորեն ավելացել են: Մասնավորապես` 2014 թվականին պանրի արտադրության ծավալը կազմել է 18317.3 տոննա, որը գերազանցում է 2010 թվականի ցուցանիշը 7.5 %-ով: Կաթի արտադրության ծավալը դիտարկված ժամանակահատվածում ավելացել է 28.9 %-ով: Նկատելի աճ է գրանցվել կեֆիրի և կաթնաշոռի արտադրության ուղղությամբ: Գրեթե կրկնակի աճ է ունեցել պաղպաղակի արտադրությունը, այն 2014թ. կազմել է 6345.0 տոննա 2010թ. 3312.9 տոննայի դիմաց, աճը կազմել է 91.5 %: Նշվածի հետ մեկտեղ որոշ կաթնամթերքների, մասնավորապես պանրիկների և կաթնասերի համար գրանցվել է արտադրության ծավալների 18-19% կրճատում:

Միայն պանրի արտադրության մեջ մասնագիտացված ընկերությունների թիվը բավականին մեծ է (շուրջ 20 %) կաթի վերամշակմամբ զբաղվող ընկերությունների ընդհանուր թվի մեջ:

Կաթի վերամշակմամբ զբաղվող ընկերությունները հիմնականում ունեն փոքր հզորություն (տարեկան մինչև 2000 տոննա): Կաթի վերամշակմամբ զբաղվող ընկերությունների զգալի մասը, այն է 46.2% մասնագիտացված է պանրի արտադրության մեջ:

Աղյուսակ 3

**ՀՀ-ում կաթնամթերքի արտադրության ծավալների փոփոխությունը
2010-2014թթ.¹⁷**

Կաթնամթերքների անվանումը	Չափմիավորը	2010թ.	2011թ.	2012թ.	2013թ.	2014թ.	2014թ. 2010թ. նկատմամբ, %
Պանիր	տոննա	17047.1	17614.2	17658.0	17375.4	18317.3	107.5
Կաթ*	մլն լիտր	299.9	315.8	319.8	362.7	386.5	128.9
Կեֆիր	տոննա	230.4	275.4	247.0	221.5	304.8	132.3
Կաթնաչոռ	տոննա	736.1	949.8	849.4	1010.6	921.9	125.2
Պանրիկներ	տոննա	127.8	115.9	105.6	92.8	104.0	81.4
Մածուկ	տոննա	3054.7	3518.8	3141.8	3549.4	4720.9	154.5
Թթվասեր	տոննա	3152.9	2864.1	3400.5	3452.6	3960.6	125.6
Յոգուրտ	տոննա	306.8	548.8	373.0	371.5	438.5	142.9
Կաթնասեր	հազ. լիտր	40.6	33.4	36.1	36.7	33.2	81.8
Պաղպաղակ	հազ. լիտր	3312.9	3480.8	3628.6	4165.1	6345.0	191.5

*Ներառյալ գյուղացիական տնտեսությունների կողմից արտադրվածը (բացառությամբ ներքին սպառումը)

Մինչև 2001 տոննա արտադրական հզորություն ունեցող ընկերությունների տեսակարար կշիռը կազմում է 68.0 %, իսկ 2002 տոննայից բարձր հզորություն ունեցողներինը 32.0 %: Մեծ մասնաբաժին ունեն մինչև 50 աշխատող ունեցող ընկերությունները: Վերջինիս տեսակարար կշիռը կազմում է 74.0 %, 51-99 աշխատող ունեցող կաթնամթերք արտադրող ընկերությունների մասնաբաժինը 9.0 % է, իսկ 100 աշխատակցից ավել ունեցող ընկերությունների տեսակարար կշիռը՝ 17.0 %:

2001 տոննայից փոքր արտադրական հզորություն ունեցող կազմակերպությունների 92.3 % ունեն մինչև 50 աշխատողներ, իսկ 7.7 %-ը՝ 51-99 աշխատողներ: 2002 տոննայից բարձր արտադրական հզորություններ ունեցող կազմակերպությունների ընդհանուր թվի 50.0 %-ը ունեն մինչև 50 աշխատողներ, իսկ մնացած 50 %-ը՝ 100-ից ավել աշխատողներ:

Աշխատանքի երկրորդ գլխի չորրորդ բաժնում ներկայացվել է ՀՀ կաթի վերամշակման փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության ոլորտի զարգացման հիմնախնդիրները և դրանք պայմանավորող գործոնները:

Կատարված ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ կաթնամթերք արտադրող փոքր և միջին ձեռնարկատիրության բնագավառում ստեղծվել է հետևյալ իրավիճակը: Մասնավորապես՝ ցածր է ձեռնարկությունների արտադրական հզորությունների օգ-

¹⁷ Արդյունաբերական կազմակերպությունների հիմնական արտադրատեսակների թողարկումը բնեղեն արտահայտությամբ 2010թ. հունվար-դեկտեմբերին, 2011թ. հունվար-դեկտեմբերին, 2012թ. հունվար-դեկտեմբերին, 2013թ. հունվար-դեկտեմբերին, 2014թ. հունվար-դեկտեմբերին: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան 2011թ., 2012թ., 2013թ., 2014թ. և 2015թ.

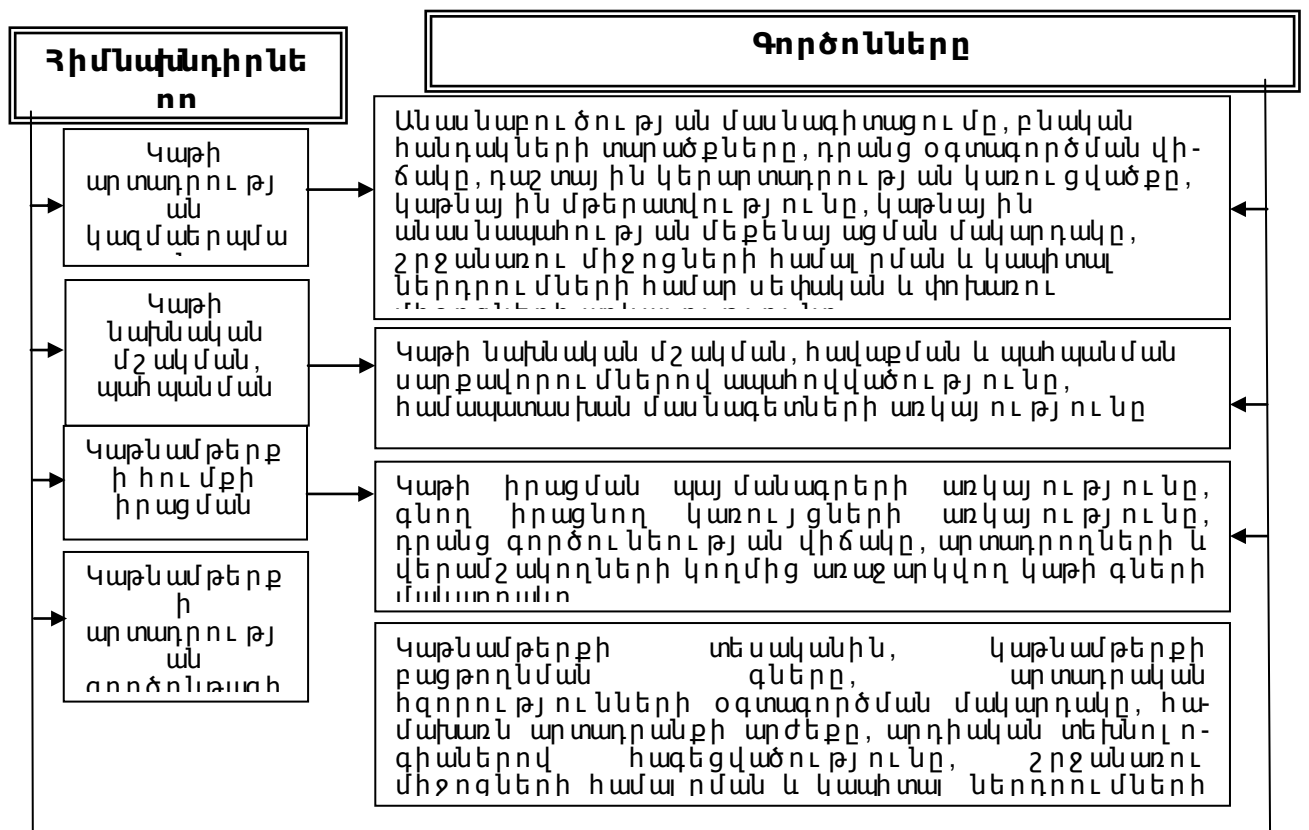
տագործման մակարդակը, ընկերություններն ունեն շրջանառու միջոցների և կապիտալ ներդրումներ իրականացնելու համար սեփական և փոխառու միջոցների պակաս, ընկերությունները կարիք ունեն արդիական տեխնոլոգիաներով վերազինման, չեն ներդրվել սննդի անվտանգության համակարգերը, լաբորատոր կարողությունները արմատական վերազինման անհրաժեշտություն ունեն, լիարժեք արմատավորված չէ կաթնամթերքի հումք արտադրող և կաթ վերամշակող ընկերությունների միջև պայմանագրային հարաբերությունները, ցածր են կաթի որակական հատկանիշները, ցածր են կաթի մթերման գները, որը չի խթանում կաթնային անասնապահության զարգացումը և այլն:

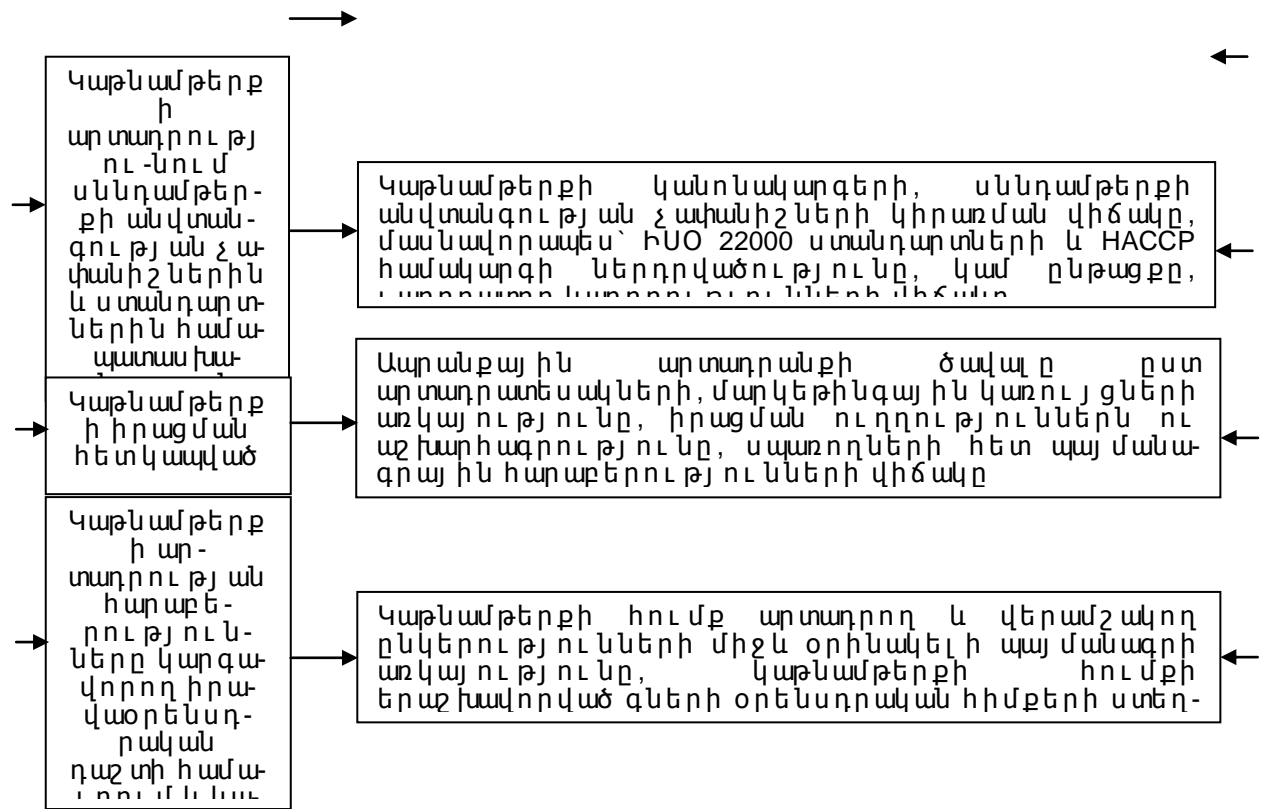
ՀՀ կաթի վերամշակման փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության ոլորտի զարգացման հիմնախնդիրները բազմազան են և այդ աշխատանքում բաժանվել է 7 խմբի:

Ատենախոսությունում դիտարկվել են առանձին հիմնախնդիրները և դրանց առանձնահատկությունները: Առանձին հիմնախնդիրները և դրանց լուծումը պայմանավորող գործոնները ներկայացվում է սխեմատիկ ձևով (գծապատկեր 3):

Նշված հիմնախնդիրները փոխկապակցված են պայմանավորված են մեկը մյուսով և դրանցից որևիցե մեկի անտեսումը կարող է հանգեցնել կաթի արտադրությունից մինչև կաթնամթերքի իրացումը շղթայի որևիցե օղակի խզմանը և անցանկալի արդյունքների ստացմանը: Ներկայացված հիմնախնդիրները և դրանց լուծումը պայմանավորված են բազմաթիվ գործոններով, որոնք խոշորացված ձևով կարելի է տարանջատել՝ գյուղատնտեսության առանձնահատկություններով պայմանավորված, տարածքային (տեղաբաշխման) և սոցիալ-տնտեսական:

ՀՀ կաթի վերամշակման փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության ոլորտի զարգացման հիմնախնդիրների բացահայտումը և դրանք պայմանավորող գործոնների գնահատումը ելակետային հիմքեր են ստեղծել այդ հիմնախնդիրների լուծման քաղաքականության հիմնական ուղղությունների մշակման համար:

Գծապատկեր 3: ԶԶ կաթի վերամշակման փոքր ու միջին ձեռնարկատիրությունն ու ոլորտի զարգացման հիմնախնդիրները և դրանք պայմանավորող գործոնները

Ատենախոսության երրորդ՝ “ԶԶ կաթի վերամշակման ոլորտի փոքր ու միջին ձեռնարկատիրություն զարգացման հիմնախնդիրները” գլխում ներկայացվել է կաթի վերամշակման ոլորտի գործունեության վրա տարբեր գործոնների ազդեցության չափի գնահատումը, կաթի վերամշակման ոլորտի փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության զարգացումը՝ կոռպորացիայի և պայմանագրային հարաբերությունների խթանման միջոցով և դիտարկվող բնագավառում հիմնախնդիրների լուծման քաղաքականության հիմնական ուղղությունները:

Աշխատանքի եզրափակիչ գլխի առաջին բաժնում գնահատվել է կաթի վերամշակման ոլորտի գործունեության վրա տարբեր գործոնների ազդեցության չափը:

Որպես ազդող գործոն հիմնականում դիտարկել ենք երակարատն ժամանակահատվածի համար (10 տարվա) կաթի մթերման գնի, կաթի արտադրության ծավալների և այլ գործոնների ազդեցությունը կաթնամթերքի արտադրության ծավալների, կաթնամթերքի մանրածախ գների վրա: Կաթնամթերքը դիտարկվել է ինչպես առանձին կաթնամթերքների, այնպես էլ առանձին կաթնամթերքների ծավալները վերահաշվարկած կաթի: Վերջինիս համար կիրառել ենք կաթնամթերքները կաթի վերածման համապատասխան գործակիցները:

Մեկ կամ այլ փոփոխականների շեղումը միջինից ընկած է կոռելացիոն կապի գնահատման հիմքում: Գծային կապի դեպքում նրա սերտությունը չափվում է զույգային կոռելացիայի գործակցով, որը որոշվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$r_{xy} = \frac{\sum_i (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum (x_i - \bar{x})^2 \sum (y_i - \bar{y})^2}} \quad (1)$$

Եթե միջինից շեղման նշանը համընկնում է, այդ դեպքում կապը ուղիղ է ($r_{xy} > 0$), եթե շեղման նշանը չի համընկնում ապա կապը հակադարձ է ($r_{xy} < 0$):

Չույգային կոռելացիայի գործակիցը չափվում է -1-ից (պատահական լրիվ հակադարձ կապ) մինչև 1 (լիարժեք ուղակի կապի դեպքում): Բացարձակ մեծությունը՝ $0 \leq |r_{xy}| \leq 1$: Որքան մոտիկ է

r_{xy} նշանակությունը միավորին, այնքան կապը սերտ է, որքան մոտիկ է

r_{xy} նշանակությունը 0-ին, ապա կապը թույլ է: Երբ $|r_{xy}| < 0.30$ -ից կապը համարվում է թույլ է, $|r_{xy}| = 0.3-0.7$ կապը համարվում է միջին, իսկ երբ $|r_{xy}| > 0.7$ կապը համարվում է ուժեղ կամ սերտ»¹⁸:

Նշված մեթոդական մոտեցմամբ հաշվարկվել է համապատասխան կոռելացիայի և դետերմինացիայի գործակիցները, ստացվել է հետևյալ արդյունքները:

Հանրապետության համար կաթի մթերման գնի և կաթի համախառն արտադրանքի միջև կապը միջին է՝ թույլ ին մոտայն կազմում է 0.378: Դետերմինացիայի գործակիցը կազմում է 0.143, այն ցույց է տալիս, որ հանրապետությունում կաթի համախառն արտադրանքի ավելացումը 14.3 %-ով պայմանավորված է կաթի մթերման գնի ավելացումով:

Արտադրողների կողմից կաթի իրացման գնի և կաթի իրացման միջին մանրածախ գնի միջև կապը սերտ է՝ միջինին մոտ, կոռելացիայի գործակիցը կազմել է 0.775: Դետերմինացիայի գործակիցը՝ 0.600, վերջինս ցույց է տալիս, որ հանրապետությունում կաթի իրացման միջին մանրածախ գնի փոփոխությունը 60.0 %-ով պայմանավորված է կաթի մթերման գնի փոփոխությամբ:

Կաթնամթերքի արտադրության (վերահաշվարկված կաթի) ծավալների վրա արտադրողների կողմից կաթի իրացման գնի ազդեցության կոռելացիայի գործակիցը կազմել է 0.659, այսինքն գոյություն ունեցող կապը միջին է՝ ուժեղին մոտ: Դետերմինացիայի գործակիցը կազմում է 0.434 կամ 43.4 %: Այն ցույց է տալիս, որ հանրապետությունում կաթնամթերքի արտադրության ծավալը (վերահաշվարկված կաթի) ավելացումը 43.4 %-ով պայմանավորված է կաթի մթերման գնի բարձրացումով:

Չույգային կոռելացիոն գործակցի ստացված արժեքը (0.955) ցույց է տալիս, որ հանրապետության համար կաթի մթերման գնի և <<Չանախ>> պանրի մանրածախ գնի միջև կապը սերտ է: Դետերմինացիայի գործակիցը կազմում է՝ 0.912 կամ 91.2 %: Այն ցույց է տալիս, որ հանրապետությունում <<Չանախ>> պանրի մանրածախ գնի բարձրացումը 91.2 %-ով պայմանավորված է կաթի մթերման գնի ավելացումով, իսկ մնացածն այլ գործաններով:

¹⁸ Статистика: ó÷áá. /È.È. Áëñáááá i др. под. ред È.È. Áëñááááé. –М.: Проспект, 2010, ñ. 78-81

Չուլյգային կոռելացիոն գործակցի (0.506) ստացված արժեքը ցույց է տալիս, որ հանրապետության համար կաթի համախառն արտադրանքի և կաթնամթերքի արտադրության (վերահաշվարկված կաթի) միջև կապը միջինն է (այն գտնվում է 0.3-0.7-ի միջակայքում): Դետերմինացիայի գործակիցը կազմում է՝ 0.256 կամ 25.6 %: Վերջինս ցույց է տալիս, որ հանրապետությունում կաթնամթերքի արտադրության (վերահաշվարկված կաթի) փոփոխությունը 25.6 %-ով պայմանավորված է կաթի համախառն արտադրանքի փոփոխությունով:

Չուլյգային կոռելացիոն գործակցի ստացված արժեքը (0.627) ցույց է տալիս, որ հանրապետության համար կաթի մթերման գնի և պանրի արտադրության միջև կապը միջինն է: Դետերմինացիայի գործակիցը կազմում է՝ 0.393 կամ 39.3 %, այսինքն հանրապետությունում պանրի արտադրության ծավալի փոփոխությունը 39.3 %-ով պայմանավորված է կաթի մթերման գնի փոփոխությունով:

Կաթնամթերքի արտադրության ծավալների վրա ազդող միջարք գործոնների համատեղ ազդեցությունը գնահատելու համար համակարգչային ծրագրի միջոցով կատարվել է ռեգրեսիոն վերլուծություն, որպես արդյունքային հատկանիշ ընդունել ենք 2006-2015թթ. համար կաթնամթերքի արտադրության ծավալը վերահաշվարկված կաթի (y_i) (հազ. տոննա), իսկ գործոն հատկանիշներ է վերցվել՝ կովերի գլխաքանակը (x_1) (հազ. գլուխ), կաթի համախառն արտադրությունը (x_2) (հազ. տոննա), արտադրողների կողմից 1 լիտր կաթի իրացման գինը (x_3) (դրամ) և կաթնամթերքների գների ինդեքսը (x_4) (%):

Հաշվարկների արդյունքում ռեգրեսիոն հավասարումը ունի հետևյալ տեսքը՝

$$Y_i = -372.377 + 2.165x_1 + 0.074x_2 + 5.827x_3 - 5.545x_4:$$

F նշանակալիություն գործակցը հաշվարկների համաձայն ստացվել է 0.14-ի, այն նշանակում է, որ 85 տոկոս ճշգրտության դեպքում նշված մոդելը ունի վիճակագրական ազդեցություն: Մոդելի R^2 գործակիցը հավասար է 0.69, ինչը նշանակում է որ կախյալ փոփոխականի (կաթնամթերքի արտադրության ծավալը վերահաշվարկված կաթի) փոփոխությունների 69 %-ը պայմանավորված է մոդելի անկախ փոփոխականներով:

Ստացված ռեգրեսիոն հավասարումը ցույց է տալիս, որ կովերի գլխաքանակի 1000 գլխով ավելացումը այլ հավասար պայմաններում հանգեցնում է 2.165 հազ. տոննա կաթնամթերքի (վերահաշվարկված կաթի) ավելացման, իսկ կաթի համախառն արտադրանքի 1000 տոննայով ավելացումը այլ հավասար պայմաններում հանգեցնում է կաթնամթերքի (վերահաշվարկված կաթի) 74.0 տոննայով ավելացման, ինչ վերաբերում է կաթի մթերման գնին, ապա նրա 1 դրամով ավելացումը այլ հավասար պայմաններում հանգեցնում է կաթնամթերքի (վերահաշվարկված կաթ) 5.827 հազ. տոննայով ավելացմանը, իսկ կաթնամթերքի գների ինդեքսի 1 %-ով ավելացումը այլ հավասար պայմաններում հանգեցնում է կաթնամթերքի (վերահաշվարկված կաթի) արտադրության ծավալների 5.545 հազ. տոննայով նվազեցմանը:

Տվյալ գլխի երկրորդ բաժնում դիտարկվել է կաթի վերամշակման ոլորտի փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության զարգացումը կոռպորացիայի և պայմանագրային հարաբերությունների խթանման միջոցով:

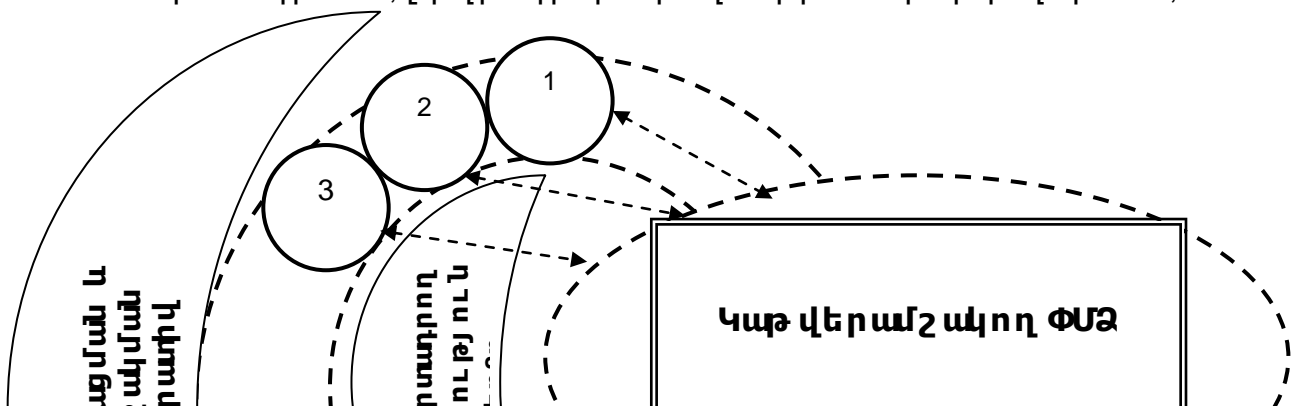
Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ կաթ վերամշակող ոլորտի փոքր և միջին ձեռնարարությունների զարգացման և արտադրության արդյունավետության կարևորագույն նախապայմաններից է հումքի՝ կաթի սահմանված ժամկետում, որակական պահանջվող չափանիշներով, երաշխավորված գներով մատակարարումը, հնարավոր է ապահովել գյուղատնտեսական կոոպերատիվների գործունեության և կաթ արտադրող ու կաթ վերամշակող տնտեսավարողների հետ փոխշահավետ պայմանագրային հարաբերությունների հաստատման միջոցով:

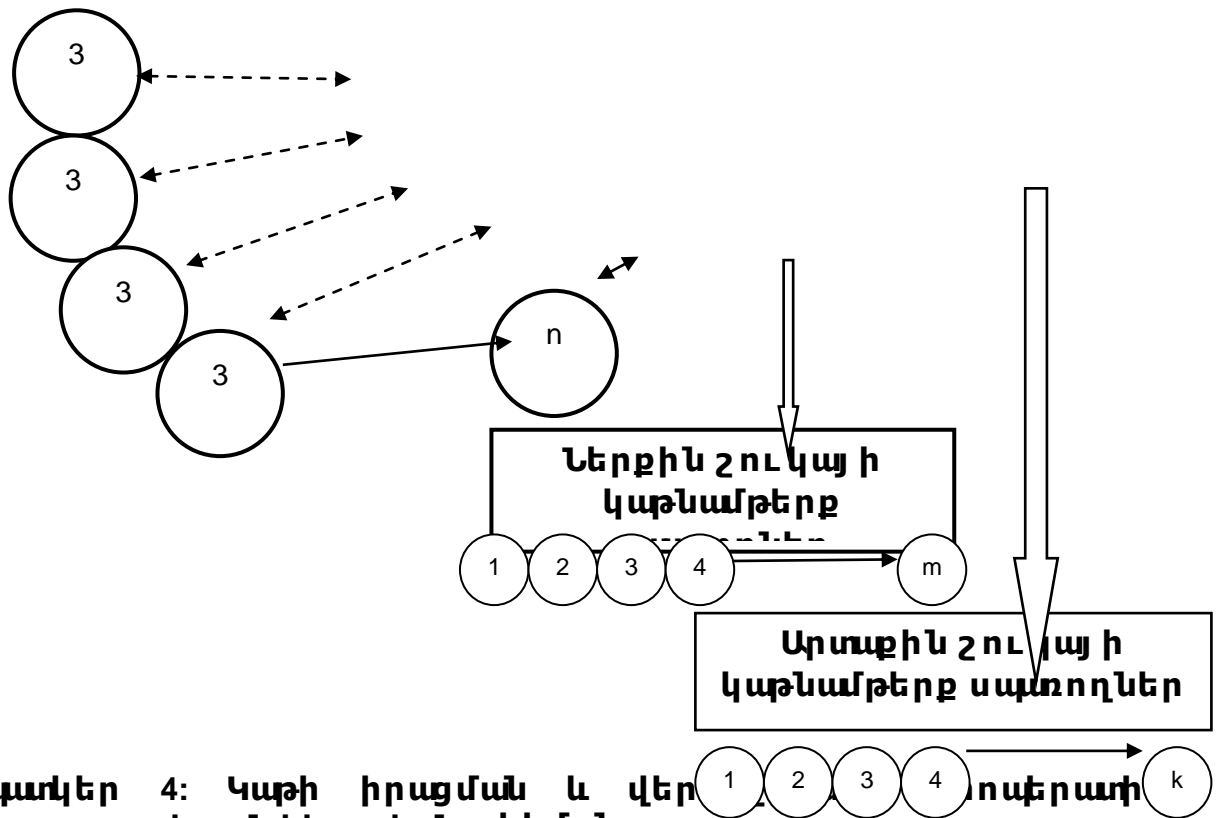
Կազմակերպական առումով տարբերակ է դիտարկվում կոոպերատիվի ստեղծումը, որի անդամներ կլինեն կաթ արտադրող տնտեսավարողները (գյուղացիական տնտեսությունները) և տվյալ գյուղական համայնքում կամ համայնքից դուրս գործող կաթ վերամշակող փոքր և միջին ձեռնարկությունները: Աշխատանքում տրվել է վերջինիս կազմակերպական սխեման (գծապատկեր 4): Նախընտրելի է համարվում, որ ՓՄՁ գործի տվյալ գյուղական համայնքում:

Չաչորդ տարբերակը երբ խթանվում է կաթ արտադրող տնտեսավարող սուբյեկտների (գյուղացիական տնտեսությունների) և կաթ վերամշակող ՓՄՁ-ների միջև պայմանագրային հարաբերությունները, որի կազմակերպական սխեման նույնպես ներկայացված է աշխատանքում: Այս տարբերակում կարևոր է համարվում փոխշահավետ հարաբերությունների հաստատումը, որի կարևոր նախապայմաններից է հիմնավորված պայմանագրերի օրինակելի ձևերի կիրառումը:

Կատարված ուսումնասիրությունները հնարավորություն են տվել առաջադրել կաթի վերամշակման ոլորտում կոոպերացիայի և պայմանագրային հարաբերությունների խթանման քայլերը: **Կաթ արտադրողների և վերամշակողների կոոպերացիայի խթանման ուղղությամբ՝**

- խորհրդատվական կառույցների և համապատասխան կառուցվածքային ստորաբաժանումների կողմից խորհրդատվության և տեղեկատվության տրամադրում, կոոպերացիայի առավելությունների ուղղությամբ իրազեկվածության մակարդակի բարձրացում,
- աջակցության ծրագրերի իրականացումը, մասնավորապես մատչելի պայմաններով, կերարտադրությունում օգտագործվող մեքենաների, անասնաբուծությունում օգտագործվող սարքավորումների, կաթի հավաքման ագրեգատների, կաթի վերամշակման սարքավորումների մատակարարում,
- ՀՀ պետական բյուջեում և վարկային ծրագրերում կոոպերատիվների խթանման համապատասխանաբար ծրագրերի և բաղադրիչների նախատեսում,
- կոոպերատիվներին (կաթ արտադրողներին և վերամշակողներին) մատչելի և իզնգային մեխանիզմներով տեխնիկական միջոցների տրամադրում, և իզնգի կանխավճարի սուբսիդավորում,

Գծապատկեր 4: Կաթի իրացման և վեր կազմակերպական սխեման

- գյուղատնտեսության պետական աջակցության ծրագրերը, մասնավորապես շուկայական ցածր գներով սերմերի, նյութական ռեսուրսների մատակարարման, վարկերի մատչելիության բարձրացման ծրագրերը առաջնահերթ կոոպերատիվներին ուղորդումը:

Կաթ արտադրողների և վերամշակողների միջև պայմանագրային հարաբերությունների խթանման ուղղությամբ`

- պայմանագրային հարաբերությունների առկայությունը ելակետ ունենալ մատչելի վարկավորման, լիզինգային և այլ աջակցության ծրագրերից օգտվելու համար,
- պայմանագրերում կաթ արտադրողների և վերամշակողների շահերի հաշվառմամբ պարտավորություններ և իրավունքներ սահմանող դրույթների ներառում,
- վերամշակողների կողմից կաթ արտադրողներին խորհրդատվության տրամադրում, որպես կանխավճար համակցված կերի, բուժանյութեր և անհրաժեշտ այլ ռեսուրսների հատկացում:

Մշակվել և առաջարկվել է **Կաթի գնման** պայմանագրի օրինակելի ձև և քայլեր են ձեռնարկվել ՀՀ կառավարության կողմից դրա ընդունման և ներդրման ուղղությամբ: Օրինակելի պայմանագիրը ներառում է հետևյալ կառուցվածքային մասերը` պայմանագրի առարկան, կողմերի իրավունքները և պարտականությունները, ապրանքի գինը և վճարման կարգը, կողմերի պատասխանատվությունը, անհաղթահարելի ուժի ազդեցությունը և եզրափակիչ դրույթներ: Օրինակելի պայմանագրով սահմանվել է նաև կաթի նորմատիվ պահանջները և թույլատրելի շեղումները, իջ պես նաև կաթի դասակարգման չափանիշները:

Տվյալ գլխի եզրափակիչ բաժնում ներկայացվել է կաթի վերամշակման ոլորտի փոքր ու միջին ձեռնարկատիրական հիմնախնդիրների լուծման քաղաքականության հիմնական ուղղությունները:

Հանրապետության ոլորտում փոքր ու միջին ձեռնարկատիրական, մասնավորապես կաթի վերամշակման ոլորտի փոքր ու միջին ձեռնարկատիրական հիմնախնդիրների լուծման քաղաքականության համար ուղենիշային է «Փոքր ու միջին ձեռնարկատիրական զարգացման 2016-2018թթ. ռազմավարությանը»:

Փոքր և միջին ձեռնարկատիրական զարգացման ռազմավարության գլխավոր նպատակը ներքին և միջազգային շուկաներում մրցունակ սուբյեկտների գործունեության ապահովումն է, ինչպես նաև հանրապետության ոլորտում փոքր և միջին ձեռնարկատիրական ոլորտի խթանման համար հիմնական կարևոր սկզբունքների կանխորոշումը, բիզնեսի գործունեության համար մրցունակ միջավայր ապահովումը՝ կազմակերպության ներքին զարգացման և ձեռնարկատիրական գիտելիքի տարածման, ֆինանսական միջոցների հասանելիության, հարկային համակարգի պարզեցման և մասնավոր հատվածի հետ երկխոսության մեխանիզմների կատարելագործման, ինչպես նաև նորարարության ոլորտի և կայուն զարգացման խթանման միջոցով:

Ռազմավարական փաստաթղթով սահմանված է թվով յոթ ռազմավարական նպատակներ, որոնք հիմնականում հանգում են հետևյալին՝

- Ինստիտուցիոնալ, օրենսդրական և գործառնական միջավայրի բարելավում ՓՄՁ-ների ստեղծման և զարգացման համար:
- ՓՄՁ սուբյեկտներին ֆինանսավորման հասանելիության բարելավում:
- Ձեռնարկատիրական կարողությունների (մշակույթի) խթանում և զարգացում:
- ՓՄՁ սուբյեկտների ներքին և արտաքին մրցունակության բարձրացում:
- Պետության-մասնավոր հատված երկխոսության բարելավում:
- ՓՄՁ ոլորտի զարգացմանն աջակցող կառույցների ու ժեղացում:
- Կանանց ձեռներեցության խթանում, ինչպես նաև սկսնակ գործարարներին աջակցության տրամադրում:

Ելակետ ունենալով ռազմավարության դրույթները և կատարված ուսումնասիրության ոլորտներն առաջարկվել է կաթի վերամշակման ոլորտի փոքր ու միջին ձեռնարկատիրական հիմնախնդիրների լուծման քաղաքականության հիմնական ուղղությունները:

Դիտարկված՝ **կաթի արտադրության կազմակերպման հիմնախնդիրների** լուծման հիմնական ուղղություններին ցմեկը դա կաթնային անասնապահության կերապահության վիճակի բարելավումն է: Վերջինս պետք է իրականացվի ինչպես բնական կերահանդակների համակարգված և արդյունավետ օգտագործման, այնպես էլ դաշտային կերարտադրության հնարավորությունների արդյունավետ օգտագործման միջոցով:

Կատարված ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ կերային մշակաբույսերի ցանքատարածությունների ավելացման միտումի հետ մեկտեղ դրանց կառուցվածքը մնում է վատթար:

Չափազանց փոքր տեսակարար կշիռ ունի հյուսիսային կերերը, սիլոսային մշակաբույսերը, որոնց օգտագործումը կաթնային մթերատվության բարձրացման կարևոր ուղղություններից է: Բացարձակ գերակշռող մասնաբաժին ունի բազմամյա խոտերի նախորդ տարիների ցանքը, որոնք օգտագործվում են ագրոտեխնիկայով սահմանված ժամկետից մի քանի անգամ երկար, որի հետևանքով նվազում է կերային մշակաբույսերի բերքատվությունը և որակական հատկանիշները:

Կերային մշակաբույսերի ցանքատարածությունների կառուցվածքի բարելավման խթանիչ միջոցառումներից կարող է լինել նախընտրելի մշակաբույսերի ցանքատարածությունների ավելացման համար սուբսիդիաների, ինչպես նաև որոշ կերային մշակաբույսերի ցանքատարածությունների ավելացման համար նպատակային մատչելի վարկերի տրամադրումը:

Հաջորդ` **կաթի նախնական մշակման, պահպանման հետ կապված հիմնախնդիրների** լուծման կարևոր միջոցառումներից պետք է լինի գյուղական համայնքները կաթի հավաքման, պաղեցման և պահպանման տեղակայանքներով հագեցումը: Հաշվի առնելով անասնապահական տնտեսությունների ցածր վճարունակությունը կարևոր է համարվում այդ տեղակայանքների մատակարարումը մատչելի պայմաններով, մասնավորապես նպատակային մատչելի վարկերի, լիզինգային մատչելի մեխանիզմների կիրառումը: Վերջինս արդյունավետ կարող է լինել կոոպերատիվների ձևավորման դեպքում, այդ սարքավորումները կոոպերատիվների անդամների կողմից ձեռքբերումը: Հաշվարկները ցույց են տվել, որ լրացուցիչ ստացվող եկամտի հաշվին կաթի հավաքման և պահպանման տեղակայանքի մոնտաժման և շահագործման ծախսերը փոխհատուցվում է 1.4 տարվա ընթացքում:

Հաջորդ` հիմնախնդրի` **կաթնամթերքի հումքի իրացման** ուղղությամբ վարվող քաղաքականությունը պետք է նպատակաուղղվի հետևյալ երկու ուղղություններով`

- կաթի հավաքման և իրացման կոոպերատիվների ձևավորման խթանումը: Վերջինս հնարավոր է երկու տարբերակով, երբ կոոպերատիվի անդամ հանդիսանում են միայն կաթ արտադրող գյուղացիական տնտեսությունները և մյուսը երբ կոոպերատիվի անդամ հանդիսանում են կաթ արտադրող տնտեսությունները (գյուղացիական տնտեսությունները) և կաթ վերամշակող փոքր ու միջին ձեռնարկատիրական սուբյեկտը,
- կաթ արտադրողների և կաթ վերամշակող փոքր ու միջին ձեռնարկության հետ կաթի գնման պայմանագրային հարաբերությունների հաստատումը, որով հստակ պետք է սահմանվեն կաթ արտադրողների և վերամշակողների պարտականություններն ու իրավունքները, կաթի գնի հաշվարկման չափանիշները և կաթի որակական հատկանիշների պահանջները:

Կաթի ապրանքայնության մակարդակը 2015թ. տվյալներով կազմել է 59.6 %¹⁹: Նշված ցուցանիշը վկայում է, որ այն զգալիորեն ցածր է և չի նպաստում անասնապահական տնտեսությունների կարողությունների ընդլայնմանը և եկամուտների ավելացմանը:

¹⁹ Գյուղատնտեսական արտադրանքի իրացումը (օգտագործումը) անհատական (գյուղացիական) տնային տնտեսությունների կողմից 2015թ., ՀՀ ԱՎԾ: Երևան 2016թ. էջ 4

Ըստ գնահատման իրացման վիճակի բարելավման ուղղված քայլերի ձեռնարկումը հնարավորություն կտա կաթի արտադրության մակարդակը հասցնել 67.0-70.0 %-ի:

Հաջորդ` **կաթնամթերքի արտադրության գործընթացի հետ կապված հիմնախնդիրների** լուծման քաղաքականության ուղղությունները հետևյալն են:

Այստեղ կարևորվում է մրցունակության բարձրացումը, վերջինս հնարավոր է համարվում արտադրության ռացիոնալ կազմակերպման, արտադրական գործընթացում ծախսերի և կորուստների հնարավոր կրճատման միջոցով: Մրցունակության բարձրացման նպաստող միջոցառումներից է նաև արտադրանքի որակական հատկանիշների բարելավումը, որի արդյունքը կարող է լինել շուկայում ինչպես սպառման ծավալների ավելացումը, այնպես էլ գնի հնարավոր բարձրացումը:

Մրցունակության բարձրացման ուղղություններից մեկը կիրառվող տեխնոլոգիաների կատարելագործման, արդիական տեխնոլոգիաների ներդրման միջոցով կաթնամթերքի միավորի արտադրության ծախսերի կրճատումն է, դրանց որակական հատկանիշների բարելավումը, ինչպես նաև նոր արդյունավետ արտադրատեսակների ներդրումը: Վերջինս պահանջում է նաև առկա սարքավորումների մոդեռնացում, նորերով փոխարինում:

Արդիական սարքավորումների ներդրումը բարդ գործընթաց է, այն պահանջում է մեծածավալ ներդրումներ, որի իրականացման համար կաթնամթերք արտադրող ՓՄՁ-ները, ըստ կատարված դիտարկումների, չունեն սեփական \$ինսանսական ռեսուրսներ:

Արդիական տեխնոլոգիաների ներդրման խթանման կարևորագույն ուղղություններից կարող է լինել կաթ վերամշակող ՓՄՁ սուբյեկտներին նպատակային մատչելի վարկերի տրամադրումը (այնպես է մատչելի լինի ինչպես տոկոսադրույքի, այնպես էլ տրամադրվող վարկի ծավալների, այնպես էլ ժամկետի առումով), կարևորվում է նաև տեխնոլոգիական սարքավորումների ձեռք բերումը մատչելի լիզինգային մեխանիզմների կիրառման, մասնավորապես լիզինգի կանխավճարի մասնակի սուբսիդավորումը, լիզինգի իրատեսակական ժամկետների սահմանում: Նոր խնդիրների ներդրման ուղղությամբ աշխատանքում կարևորվել է նաև կադրերի ուսուցումը և տրվել է դրա կազմակերպման ուղղությունները:

Կաթնամթերքի արտադրական գործընթացի հետ կապված կաթ վերամշակող ՓՄՁ-ների հիմնախնդիրների լուծման կարևոր ուղղություններից է, ոլորտին տրամադրվող վարկերի ծավալների և մատչելիության բարձրացումը, որը հնարավոր է հետևյալ մեխանիզմների կիրառմամբ`

- ինչպես հոլմքի ձեռք բերման, այնպես էլ տեխնիկական վերազինման համար նպատակային մատչելի վարկերի տրամադրումը,
- տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման մեխանիզմների կիրառումը,
- հայկական դրամով տեխնոլոգիաների վերազինման վարկերի տրամադրում:

Կաթի վերամշակման ոլորտի ՓՄՁ-ների հաջորդ դիտարկված հիմնախնդիրը` **կաթնամթերքի արտադրությունում սննդամթերքի**

անվտանգության չափանիշներին և ստանդարտներին համապատասխանության ապահովման հիմնախնդիրն է:

Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ սննդի անվտանգության կանոնակարգերին և իրավական ակտերին կաթնամթերք արտադրող կազմակերպությունների իրազեկվածությունը (2014թ. դիտարկման արդյունքներով) կազմում է 91.3%:

Կաթ վերամշակող ընկերությունների 13 տոկոսը չունի որևէ սերտիֆիկացում, մնացած ընկերություններում սերտիֆիկացումների բաշխումը հետևյալն է՝ սերտիֆիկացում ունեցող կաթի վերամշակմամբ զբաղվող ընկերությունների 46.7%-ը ունի «HST» սերտիֆիկատ, միջազգային ISO սերտիֆիկացում ունեն կազմակերպությունների ընդամենը 20 տոկոսը, կաթ վերամշակող ընկերությունների 80 տոկոսը, նախատեսում է ձեռք բերել նոր սերտիֆիկացում:

Կաթի վերամշակմամբ զբաղվող ընկերությունների բացարձակ մեծամասնությունը, մասնավորապես 72.7%-ը, գտնում են, որ սննդի անվտանգության վերաբերյալ վերապատրաստման կարճաժամկետ դասընթացների մասնակցելու կարիք կա:

Կաթի վերամշակմամբ զբաղվող ընկերությունների կողմից՝ որպես կարճաժամկետ վերապատրաստման դասընթացների ուղղվածություն ամենամեծ հետաքրքրություն ունեն լաբորատոր հետազոտությունների ընթացակարգերի և սննդի արտահանման ընթացակարգերի վերաբերյալ դասընթացները, այնուհետև հաջորդում են սննդի անվտանգության օրենքներին և կանոնակարգերին, ինչպես նաև ISO 22000 ստանդարտին առնչվող դասընթացները:

Չափի առնելով կաթի վերամշակող ՓՄՁ ներքին սննդամթերքի անվտանգության չափանիշների ներդրման ներկա վիճակը և մասնագիտական կարողությունները, անհրաժեշտ է համարվում այդ կազմակերպություններին տրամադրել տեխնիկական օժանդակություն սննդի անվտանգության համակարգերի ներդրման ուղղությամբ, մասնավորապես՝ ISO 22000, HACCP, ներառյալ՝ համակարգերի ներդրման հետ կապված ծախսերի փոխհատուցումը (հիմնականում համապատասխան սարքերի ձեռքբերում, կադրերի վերապատրաստում և սերտիֆիկացման հետ կապված):

Չաջորդ կարևոր հիմնախնդիրը կապված է՝ **կաթնամթերքի իրացման հետ**

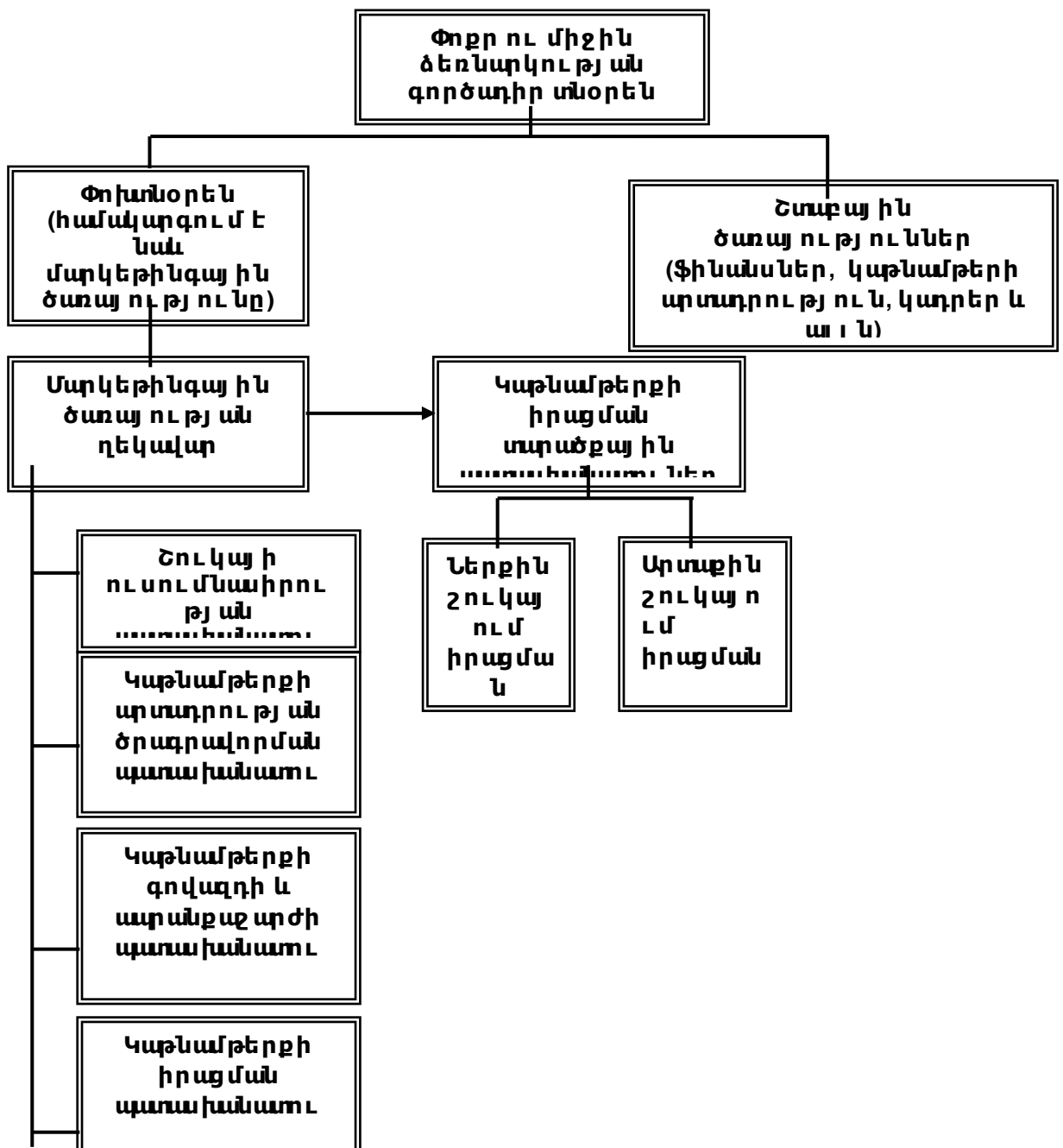
Կաթ վերամշակող փոքր ու միջին ձեռնարկությունների կողմից ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին շուկայի պահաջների բավարարման, կաթնամթերքի իրացման կարևոր նախապայմաններից է մարկեթինգային հետազոտությունների իրականացումը, որը հնարավոր է համարվում ՓՄՁ սուբյեկտներում համապատասխան պաշտած ծառայությունների կազմակերպման միջոցով:

Չափի առնելով հանրապետության կաթ վերամշակող փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության սուբյեկտների չափերը և արտադրված արտադրանքի տեսականին, նպատակահարմար է համարվում մարկեթինգային ծառայության ֆունկցիոնալ կողմնորոշումը: Վերջինից էլ նելով աշխատանքում առաջարկվում է հանրապետությունում գործող կաթ վերամշակող փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության սուբյեկտների մարկեթինգային

ծառայություն կազմակերպական նախընտրելի կառուցվածք (գծապատկեր 5):

Կաթնամթերքի իրացման հիմնախնդրի լուծման կարևոր ուղղություններին պետք է լինի կաթնամթերք առաքող ընկերությունների և առևտրային կազմակերպությունների հետ պայմանագրային հարաբերությունների հաստատումը և դրանց համապատասխան ծրագրավորված աշխատանքի կազմակերպումը:

Կաթնամթերքի որոշ տեսակների համար, որոնք ունեն արտահանման պոտենցիալ (մասնավորապես պանրի և պաղպաղակի տարբեր տեսակներ), կարևոր է համարվում արտահանող ընկերությունների հետ կապերի հաստատումը, ինչպես նաև արտաքին շուկայում գործող առևտրային ներկայացուցչությունների և առևտրային կազմակերպությունների հետ կապերի հաստատումը:

Գծապատկեր 5: ՀՀ ՓՄՁ սուբյեկտների մարկետինգային ծառայության առաջարկվող կազմակերպական կառուցվածքը

Արտահանման պրոտեկցիայի ունեցող արտադրատեսակների արտահանման խթանման նպաստող գործունե կարող է լինել «Հայաստանի արտահանման ապահովագրական գործակալության» հնարավորություն ունեցող օգտագործումը: Գործակալության առաջելու յոթնուհինգ տարի:

- խթանել արտահանումը՝ ապահովագրելով արտահանողներին օտարերկրյա գնորդների չվճարման ռիսկից,
- նպաստել մատչելի և հասանելի ֆինանսական ռեսուրսների տրամադրմանը փոքր և միջին ձեռնարկություններին,
- նպաստել արտահանման առևտրային ռիսկերի ապահովագրության մասնավոր շուկայի զարգացմանը:

Արտահանման խթանման քայլերից կարող են լինել մասնագիտական խորհրդատվական ծառայությունները մատուցում արտերկրում անցկացվող ցուցահանդեսներին, գործարար համաժողովներին մասնակցություն աջակցությունը, ինչպես նաև արտահանման գործարքների ֆինանսավորման և ապահովագրման նպատակային ծրագրերի մշակումը և իրականացումը:

Արտահանման գործընթացում կարևոր է համարվում արտահանման ռացիոնալ ուղիների գնահատումը և դրանց կիրառումը, ինչպես նաև շուկայական կոնյուկտուրայի և ապրանքների պահանջարկի վերաբերյալ միասնական տեղեկատվական հարթակի ստեղծումը:

Հաջորդ կարևոր հիմնախնդրի՝ **կաթնամթերքի արտադրության հարաբերությունները կարգավորող իրավաօրենսդրական դաշտի համարման և կատարելագործման** ուղղությամբ քաղաքականության իրականացման դրույթները հետևյալն են:

Տվյալ հիմնախնդրի լուծման համար առանցքային նշանակություն ունի «Կաթի և կաթնամթերքի անվտանգության մասին» Եվրասիական տնտեսական միության տեխնիկական կանոնակարգի պահանջների կատարումը:

Կաթ վերամշակող ՓՄՁ-ների գործունեության կանոնակարգման կարևոր քայլերից կարող է լինել կաթ արտադրող և կաթ վերամշակող սուբյեկտների միջև կաթի իրացման օրինակելի պայմանագրի ընդունումը:

Կաթ վերամշակող ՓՄՁ-ների գործունեությունը խթանելու և տեղական հումքի գնման պայմանագրային երաշխիքների ստեղծման նպատակով առաջարկվում է՝ օրենսդրական փոփոխության միջոցով տեղական հումքի օգտագործման դեպքում դրա արժեքին համարժեք մասով հաշվարկել ԱԱՀ և դրան համապատասխան չափով այն հաշվանցել կաթնամթերքի իրացումից հետո: Վերջինս կխթանի տեղական հումքի օգտագործման ծավալները, կսահմանվեն կաթի մթերման երաշխավորված գներ, որը կնպաստի ինչպես կաթնային անասնապահության, այնպես էլ կաթ վերամշակող ՓՄՁ-ների զարգացմանը, արտադրության ծավալների ընդլայնմանը:

Խթանիչ միջոցառում կարող է լինել տեղական հումքի օգտագործմամբ ՓՄՁ սուբյեկտների կողմից արտադրված կաթնամթերքի համար, օրենսդրական համապատասխան

փոփոխություններով, ԱԱՀ-ի նվազեցված դրույթաչափի սահմանում (10 %):

Կարևորվում է կաթ վերամշակող ՓՄՁ սուբյեկտների համար կաթի վերամշակման հոսքագծերի առանձին հանգույցների ներմուծումը «Կազմակերպությունների և անհատ ձեռնարկատերերի կողմից ներմուծվող՝ ակցիզային հարկով հարկման ոչ ենթակա այն ապրանքների ցանկը հաստատելու մասին, որոնց ներմուծումն ազատված է ավելացված արժեքի հարկից» ՀՀ օրենքում համապատասխան լրացում անելու միջոցով ազատել ԱԱՀ-ի վճարումից:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒ ԹՅՈՒՆ

Գյուղատնտեսական հումքի վերամշակման համատեքստում կաթի վերամշակման ոլորտի փոքր և միջին ձեռնարկատիրության հիմնախնդիրների բացահայտման և դրանց լուծման ուղիների առաջադրման ուղղությամբ իրականացված հետազոտությունների հիման վրահանգել ենք հետևյալ եզրակացությունների:

1. Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացումը հանդիսանում է պետական քաղաքականության հեռանկարային ուղղություններից մեկը, ինչպես ամբողջությամբ տնտեսության, այնպես էլ գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակման ոլորտի համար: Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության ոլորտը ապահովում է երկրի սոցիալ-տնտեսական համակարգի զարգացումը, ստեղծում է մեծ թվով աշխատատեղեր, բարձրացնում է գյուղական տարածքների բնակչության սոցիալական պաշտպանվածությունը, պայմաններ է ստեղծում գյուղատնտեսության համապատասխան ճյուղի զարգացման համար:

2. ՓՄՁ գործունեության և աջակցության զարգացած երկրների փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այդ երկրներում ՓՄՁ ոլորտը զգալի տեղ ունի երկրների համախառն ներքին արդյունքի ձևավորման և բնակչության զբաղվածության ապահովման գործում, ՓՄՁ սուբյեկտներին ինչպես մեկնարկի, այնպես էլ գործունեության փուլերում ցուցաբերվում է պետական և այլ համակողմանի աջակցություն: ՓՄՁ սուբյեկտներին ձևավորման և գործունեության փուլերում աջակցությունն իրականացվում է բազմաթիվ գործիքներով՝ վարկային երաշխիքների, արտոնյալ վարկերի, փոխառությունների տրամադրում, առաջադիմական ծրագրերի սուբսիդավորում, հարկային արտոնությունների կիրառում, խորհրդատվության ծառայությունների մատուցում, կադրերի ուսուցում, տեղեկատվության մատչելիություն ապահովում, հետազոտությունների իրականացում, արդիական տեխնոլոգիաների ներդրման աջակցություն, մարկեթինգի, մենեջմենտի բնագավառում աջակցություն, մրցունակություն խթանում, իրացման գործընթացին աջակցություն և այլն:

3. Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ կաթի վերամշակման ոլորտի հիմնական հումքի բազան հանդիսանում է հանրապետության տավարաբուծության ճյուղը: Հանրապետությունում ստացված կաթի 95%-ը ստացվում է տավարաբուծությունից: Որոշակի ծավալի հումքի բազա է հանդիսանում մանր

եղջերավոր անասնապահությունը, որը հիմնականում է օգտագործվում է պանրի արտադրության համար: Ընդհանուր վերցրած, վերջին տարիներին, կաթի արտադրությունը հանրապետության բոլոր մարզերում ունեցել է աճի միտում, որը լավագույնն ախարյայ է կաթնամթերքի արտադրության ծավալների և տեսականու ավելացման համար: Կաթնամթերք արտադրող ՓՄՁ սուբյեկտների համար հումքի բազա է հանդիսանում նաև ներմուծվող և հանրապետությունում արտադրվող չոր կաթը:

4. Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ներկայումս հանրապետությունում գոյություն ունի թվով 180 կաթնամթերք և պաղպաղակ արտադրող ընկերություն: Սակայն ըստ դիտարկումների գործունեություն են իրականացնում 65 ընկերություն: 2010-2014թթ. կաթնամթերք արտադրող ընկերությունների թիվը նվազել է 7 միավորով, այն 72-ից իջել է 65-ի: Կաթնամթերք արտադրող ձեռնարկությունների կողմից արտադրված արտադրանքի ծավալն ընթացիկ գներով ունեցել է աճի միտում, այն որոշակիորեն նվազել է 2012թ., 2014թ. կազմել է 51.2 մլրդ դրամ՝ 2010թ. 31.9 մլրդ դրամի դիմաց, նույն միտումը գոյություն է ունեցել նաև ապրանքային արտադրանքի համար: Մեկ կաթնամթերք արտադրող ընկերության աշխատողների միջին թիվը 2014 թվականի տվյալներով կազմում է շուրջ 27 մարդ:

5. Ուսումնասիրությունները հնարավորություն են տվել բացահայտել կաթի վերամշակման փոքր և միջին ձեռնարկատիրության ոլորտի զարգացման 7 խումբ հիմնախնդիրներ, որոնք են՝ կաթի արտադրության կազմաերպման, նախնական մշակման, պահպանման, կաթնամթերքի հումքի իրացման, կաթնամթերքի արտադրության գործընթացի հետ կապված, կաթնամթերքի արտադրությունում սննդամթերքի անվտանգության չափանիշներին և ստանդարտներին համապատասխանության, կաթնամթերքի իրացման հետ կապված, կաթնամթերքի արտադրության հարաբերությունները կարգավորող իրավաօրենսդրական դաշտի համալրման և կատարելագործման հիմնախնդիրները: Տրվել է նշված հիմնախնդիրները պայմանավորող գործոնները:

6. Եկոնոմետրիկ վերլուծությունները հնարավորություն են տվել գնահատել կաթի, կաթնամթերքի արտադրության վրա ազդող միջարք գործոնների ազդեցության չափը, որը թույլ է տվել առաջարկել դիտարկվող ոլորտում հիմնախնդիրների լուծման ուղղություններ: Կաթնամթերքի արտադրության ծավալների վրա ազդող միջարք գործոնների համատեղ ազդեցությունը գնահատելու համար համակարգչային ծրագրի միջոցով կատարված ռեգրեսիոն վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ կովերի գլխաքանակի 1000 գլխով ավելացումը հանգեցնում է 2.165 հազ. տոննա կաթնամթերքի (վերահաշվարկված կաթի ավելացման), իսկ կաթի համախառն արտադրանքի 1000 տոննայով ավելացումը հանգեցնում է կաթնամթերքի (վերահաշվարկված կաթի) 74.0 տոննայով ավելացման, ինչ վերաբերվում է կաթի մթերման գնին, ապա նրա 1 դրամով ավելացումը հանգեցնում է կաթնամթերքի (վերահաշվարկված կաթի) 5.827 հազ. տոննայով ավելացմանը, իսկ կաթնամթերքի գների ինդեքսի 1%-ով ավելացումը հանգեցնում է կաթնամթերքի (վերահաշվարկված կաթի) արտադրության ծավալների 5.545 հազ. տոննայով նվազեցմանը:

7. Կաթի վերամշակող ոլորտի փոքր և միջին ձեռնարատիրության ոլորտի զարգացման և արտադրության արդյունավետության կարևորագույն նախապայմաններից է հոլմքի՝ կաթի սահմանված ժամկետում, որակական պահանջվող չափանիշներով, երաշխավորված գներով մատակարարումը: Վերջինս հնարավոր է ապահովել գյուղատնտեսական կոոպերատիվների գործունեության և կաթ արտադրող ու կաթ վերամշակող տնտեսավարողների հետ փոխշահավետ պայմանագրային հարաբերության ունենալու հաստատման միջոցով: Կազմակերպական առումով տարբերակ է դիտարկվում կոոպերատիվի ստեղծումը, որի անդամներ կլինեն կաթ արտադրող տնտեսավարողները (գյուղացիական տնտեսության ունեները) և տվյալ գյուղական համայնքում կամ համայնքից դուրս գործող կաթ վերամշակող փոքր ու միջին ձեռնարկությունը: Աշխատանքում տրվել է վերջինիս կազմակերպական սխեման: Յոթ տարբերակը, երբ խթանվում է կաթ արտադրող տնտեսավարող սուբյեկտների (գյուղացիական տնտեսությունների) և կաթ վերամշակող ՓՄՁ-ների միջև պայմանագրային հարաբերության ունենալը, որի կազմակերպական սխեման նույնպես ներկայացված է աշխատանքում: Այս տարբերակում կարևոր է համարվում փոխշահավետ հարաբերություն ունենալու հաստատումը, որի կարևոր նախապայմաններից է հիմնավորված պայմանագրերի օրինակելի ձևերի կիրառումը:

8. Կատարված ուսումնասիրությունները հնարավորություն են տվել առաջարկել կաթի վերամշակման ոլորտում կոոպերացիայի, ինչպես նաև կաթ արտադրողների և վերամշակողների միջև պայմանագրային հարաբերությունների խթանման քայլերը: Մշակվել և առաջարկվել է կաթի գնման պայմանագրի օրինակելի ձև և քայլեր են ձեռնարկվել ՀՀ կառավարության կողմից դրա ընդունման և ներդրման ուղղությամբ: Օրինակելի պայմանագիրը ներառում է հետևյալ կառուցվածքային մասերը՝ պայմանագրի առարկան, կողմերի իրավունքները և պարտականությունները, ապրանքի գինը և վճարման կարգը, կողմերի պատասխանատվությունը, անհաթահարելի ուժի ազդեցությունը և եզրափակիչ դրույթներ: Օրինակելի պայմանագրով սահմանվել են նաև կաթի նորմատիվ պահանջները և թույլատրելի շեղումները, ինչպես նաև կաթի դասակարգման չափանիշները:

9. Ելակետ ունենալով ՓՄՁ զարգացման ռազմավարության դրույթները և կատարված ուսումնասիրությունները՝ ներկայացրվել են կաթի վերամշակման ոլորտի փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության հիմնախնդիրների լուծման քաղաքականության հիմնական ուղղությունները: Վերջինս դիտարկվել է՝ կաթի արտադրության կազմակերպման, կաթի նախնական մշակման, պահպանման, կաթնամթերքի հոլմքի իրացման, կաթնամթերքի արտադրության գործընթացի հետ կապված, կաթնամթերքի արտադրությունում սննդամթերքի անվտանգության չափանիշներին և ստանդարտներին համապատասխանության ապահովման, կաթնամթերքի իրացման, կաթնամթերքի արտադրության հարաբերությունները կարգավորող իրավաօրենսդրական դաշտի համալրման և կատարելագործման ուղղությամբ:

Ատենախոսության հիմնական դրույթները և ստացված արդյունքները արտացոլված են հեղինակի հետևյալ հրատարակումներում.

1. Макарян Р.А. К вопросу о государственном содействии малому и среднему предпринимательству в Армении//. ИЗВЕСТИЯ Государственного аграрного университета Армении, N4, 2007. - с. 169-174
2. Маркарян Л.А., Макарян Р.А. Сущность и роль малого и среднего предпринимательства в экономической ситеме Республики Армения//. Известия аграрной науки. Том 6, Ном. 3, 2008. - с.98-100
3. Մակարյան Ռ.Ա. Կաթնամթերքի արտադրության և ՓՄՁ զարգացման վիճակը Հայաստանի Հանրապետության նոսրում//: Ագրոգիտության 1-2, 2012. - էջ 37-44
4. Մակարյան Ռ.Ա., Բաղդասարյան Ա.Ս. Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության ռիսկայնության մակարդակը Հայաստանի Հանրապետության նոսրում: // Ագրոգիտության 3-4, 2012. - էջ 148-155
5. Մակարյան Ռ.Ա. - Հայաստանի հանրապետության ուղում կաթի վերամշակման փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության ոլորտի զարգացման հիմնախնդիրները և դրանք պայմանավորող գործոնները//: Ագրոգիտության 5-6, 2016. - էջ 129-135
6. Մակարյան Ռ.Ա. “Հայաստանի Հանրապետության ուղում կաթի վերամշակման ոլորտի գործունեության վրա տարբեր գործոնների ազդեցության չափի գնահատումը” // Ագրոգիտության 5-6, 2016. - էջ 136-141
7. Макарян Р.А. Развитие малого и среднего предпринимательства в сфере переработки молока в Республике Армения посредством стимулирования кооперации и договорных отношений. // Сборник материалов XXXII Международной научно-практической конференции “Проблемы современной экономики” // г. Новосибирск: Издательство, ЦРНС, 2016. - с. 6-16
8. Макарян Р.А. Основные пути решения проблем малого и среднего бизнеса, занятого в сфере переработки молока, в Республике Армения. // Сборник материалов XXIX Международной научно-практической конференции “Приоритетные научные направления: от теории к практике”. // г. Новосибирск: Издательство, ЦРНС, 2016. - с. 113-130

МАКАРЯН РОБЕРТ АСКАНАЗОВИЧ

**ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ
ПЕРЕРАБОТКИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО СЫРЬЯ
(НА ПРИМЕРЕ ОРГАНИЗАЦИЙ ПО ПЕРЕРАБОТКЕ МОЛОКА)**

Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.02 - “Экономика и управление хозяйством, его сферами”

Публичная защита диссертации состоится 24-го января 2016 года в 14⁰⁰ часов на заседании Специализированного Совета 002 по экономике ВАК РА, действующего в Национальном аграрном университете Армении, по адресу: 0009, Ереван, ул. Теряна 74.

РЕЗЮМЕ

Работа посвящена проблемам развития малого и среднего предпринимательства и прогнозированию путей их решения на примере предприятия по переработке молока в сфере промышленной переработки сельскохозяйственного сырья в Республике Армения.

В контексте политики устойчивого экономического роста РА развитие малого и среднего предпринимательства призвано обеспечивать стабильный экономический рост страны, придавая экономике республики инновационное направление и гибкость.

В малом и среднем предпринимательстве республики своей важностью выделяется сфера переработки сельскохозяйственного сырья, наиболее важным компонентом которой являются предприятия по переработке молока; это играет исключительно важную роль в повышении эффективности животноводства, формировании доходов животноводческих

ферм, развитии сельских местностей и повышении уровня продовольственной безопасности страны.

Основная цель работы - выявление проблем развития малых и средних предприятий по переработке сырья, в частности, в сфере переработки молока, и предложение механизмов, мер и путей их решения. Для реализации этой цели в работе рассматриваются следующие проблемы: изучение теоретических и методологических основ малого и среднего предпринимательства, изучение критериев и правовых основ малого и среднего бизнеса в Армении, оценка особенностей малого и среднего бизнеса в сфере переработки сельскохозяйственного сырья, изучение международного опыта развития малого и среднего бизнеса, анализ состояния и тенденций развития сферы переработки молока, сформировавшихся в этой области отношений, оценка проблем и обуславливающих их факторов, оценка влияния различных факторов на деятельность сферы по переработке молока, рассмотрение стимулирования кооперации и договорных взаимоотношений, как средство для развития малого и среднего бизнеса в сфере переработки сырья, предложение основных направлений политики решения проблем развития малого и среднего предпринимательства в области переработки молока.

Главное новшество работы заключается в том, что в результате выявления проблем в области переработки сельскохозяйственного сырья малыми и средними предприятиями прогнозируются возможные пути их решения. Основные научные результаты обусловлены предложенными в рамках исследования проблемами, которые, в частности, следующие:

- выявлены проблемы и основные факторы развития малых и средних предприятий по переработке молока;
- в результате эконометрического анализа оценено влияние различных факторов на деятельность сферы переработки молока;
- обосновывается стимулирование кооперации и договорных взаимоотношений как направление развития малого и среднего предпринимательства в области переработки молока;
- разработаны основные направления политики решения проблем малого и среднего бизнеса в сфере производства молока, его первичной обработки и хранения, реализации молочного сырья, процесса производства молочных продуктов, внедрения стандартов безопасности пищевых продуктов, реализации молочной продукции, в рамках улучшения законодательного поля, регулирующего производственные отношения в этой сфере;

В вводной части работы обосновывается актуальность темы, представлены цели и задачи исследования, субъект и объект исследования, теоретические, методические и информационные основы, научная новизна и результаты, практическая значимость результатов, тестирование и публикации результатов, структура.

В первой главе работы представлены сущность и содержание понятия малое и среднее предпринимательство, рассмотрены критерии и правовые основы малых и средних предприятий в Армении, особенности малых и средних предприятий действующих в сфере переработки сельскохозяйственного сырья.

Во второй главе рассмотрен международный опыт деятельности малых и средних предприятий, представлены текущая ситуация и тенденции в секторе переработки сырья и производства молока, проанализированы взаимосвязи и тенденции в области переработ-

ки молока, дан анализ формирования отношений и тенденций в сфере малого и среднего предпринимательства, а также выявлены проблемы и факторы развития исследуемой сферы.

В третьей главе дана оценка влияния различных факторов на эффективность сферы переработки молока, развитие малого и среднего бизнеса путем поощрения кооперации и договорных взаимоотношений, и представлены основные направления политики решения проблем исследованного сектора производства.

Результативные положения работы представлены в разделе “Выводы” и имеют теоретическое и практическое значение.

MAKARYAN ROBERT

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP IN THE SPHERE OF PROCESSING OF AGRICULTURAL RAW MATERIALS (EXAMPLE OF MILK PROCESSING ENTERPRISES)

The abstract of the thesis for receiving the degree of Doctor of Economics in the speciality 08.00.02 – “Economics and Management of Economy and its Spheres”

The defense of the thesis will take place on 24 January 2017, at 14.00 o`clock at the Meeting of 002 specialized Council in Economics of SCC RA, operating at National Agrarian University of Armenia by address, 74 Teryan street, Yerevan, 0009

RESUME

This work is dedicated to the problems of development of small and medium entrepreneurship and to the projecting the ways of solution by the example of milk processing enterprise in the sphere of industrial processing of agricultural raw materials in the Republic of Armenia.

In the context of the RA sustainable economic growth, the development of small and medium entrepreneurship is designed to ensure the sustainable economic growth of Armenia giving the country’s economy innovative direction and flexibility.

The important sphere in small and medium entrepreneurship is processing of agricultural raw materials, the most considerable component of which is milk processing enterprises. This plays significant role in increasing efficiency of animal husbandry, formation of incomes of livestock farms, development of rural communities and increase of food safety.

The main objective of the work is identification of problems of development of small and medium processing enterprises, particularly, in milk processing, and recommendation of mechanisms, measures and ways of solution. For achieving this goal the following problems are considered in this work, such as study of theoretical and methodological

basis of small and medium entrepreneurship, study of criteria and legal base of small and medium businesses in Armenia, assessment of small and medium business features in processing of agricultural raw materials, study of international experience in development of small and medium businesses, analysis of situation and development tendency of milk processing, evaluation of existing relations in this sector, assessment of problems and causing factors, evaluation of influence of different factors on the activity of milk processing sector, consideration of promoting cooperatives and contractual relationship as means for development of small and medium business in processing of raw materials, proposal of main policy directions for solving problems of development of small and medium entrepreneurship in milk processing sector.

The important novelty of the work lies in the fact that in the result of revealing problems in processing of agricultural raw materials by small and medium enterprises the possible ways of solution are projected. The main scientific results are based on the problems proposed in the framework of study, which are particularly as follows:

- problems and main factors of development of small and medium enterprises for milk processing are revealed;
- influence of different factors on the activity of milk processing sector is assessed in the result of econometrical analysis;
- promotion of cooperatives and contractual relationship is justified as a direction of development of small and medium entrepreneurship in milk processing sector;
- in the framework of improvement of legislative field, which regulates production relations in this sector, the main policy directions for solving problems of small and medium business in milk production sector are elaborated, including milk primary processing and storage, marketing of milk raw, production of milk products, introduction of food safety standards, marketing of milk products.

Introduction part of the work justifies the actuality of the topic and presents the objectives and tasks of the study, subjects and objects of the study, theoretical, methodological and information basis, scientific novelty and results, practical significance of the results, testing and publication of the results, as well as structure.

The First Chapter of the work presents the essence and content of small and medium entrepreneurship concept and considers the criteria and legal base of small and medium enterprises in Armenia, as well as the features of small and medium enterprises in the sphere of processing of agricultural raw materials.

The Second Chapter of the work considers international experience of activity of small and medium enterprises, presents current situation and tendency in milk processing and production, assesses interrelations and tendencies in milk processing, analyses formation of relations and tendencies in small and medium entrepreneurship, as well as reveals problems and factors of development of this sector.

The Third Chapter of the work evaluates influence of various factors on the efficiency of milk processing sector, assesses development of small and medium business through promoting cooperatives and contractual relations, and presents main policy directions for solving problems of the sector.

“Conclusions” Chapter presents results of the work, which have theoretical and practical importance.